

Gál Adél– Mónus Dóra

Ősköltészetüinktől a reneszánszig

Módszertani segédlet

a

Régi magyar irodalom

c. tantárgyhoz

magyar szakos hallgatók számára

Gál Adél– Mónus Dóra

Ősköltészetüinktől a reneszánszig

Módszertani segédlet a **Régi magyar irodalom** c. tantárgyhoz

magyar szakos hallgatók számára

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Filológia Tanszék, Magyar Tanszéki Csoport

Gál Adél – Mónus Dóra

Ősköltészetüktől a reneszánszig

Módszertani segédlet

a Régi magyar irodalom c. tantárgyhoz

magyar szakos hallgatók számára

Beregszász, 2021

УДК: 82-1:82-291(072) G-17

UDK: 82-1:82-291(072) G-17

Jelen kiadvány a filológus hallgatók számára gyűjti össze a *Régi magyar irodalom* c. tantárgyhoz kapcsolódó előadások anyagait.

Összeállították:

Gál Adél – Mónus Dóra

Lektorálták:

Dr. Kész Margit, PhD

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Csordás László

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Jóváhagyta a Magyar Tanszéki Csoport 2021. augusztus 27-én összehívott tanszéki értekezlete a 76. számú tanszéki határozat alapján, illetve a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Tanácsának 2021. szeptember 30-i (N9) határozata.

© Gál Adél, 2021

© Mónus Dóra, 2021

© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Tartalom

Előszó	7
Ősköltészet	8
A líra ősi típusai	9
Középkor	12
A magyarországi latin nyelvű kolostori irodalom: legendák, himnuszok	13
Latin nyelvű világi irodalom: gesták, krónikák, intelmek	14
Anonymus Gesta Hungarorum	15
Kézai Simon Gesta Hungarorum	16
Szent István intelmei Imre herceghez	17
Nyelvemlékeink. A magyar nyelvű irodalom kezdetei	18
Halotti beszéd	18
Ómagyar Mária-siralom	19
Margit-legenda	20
Ferenc-legenda	21
Szent László-ének	23
A reneszánsz	24
Vitéz János	25
Janus Pannonius	28
Zsoltárköltészet és bibliafordítások	32
Komjáti Benedek	34
Pesti Gábor	35
Sylvester János	36
Károli Gáspár	38
Szenci Molnár Albert	39
A reneszánsz kori próza	40
Heltai Gáspár	41
Bornemisza Péter	44
A humanizmus és a reformáció jegyében születő deák-kultúra	47
Tinódi Sebestyén	48
A reneszánsz fénykora	50
Balassi Bálint	51
A szórakoztató verses história	60
Gergei Albert	61
Szószedet	63
Források jegyzéke	66
Idézetek forrása	68
Internetes források	69

Előszó

E kiadvány a magyar szakos főiskolai hallgatók szolgálatában áll, s mint ilyen igyekszik megismertetni a tanulmányaik kezdetén lévő hallgatókat a régi magyar irodalom korszakaival, alapfogalmaival, rendszereivel. Próbál áttekinthető, ugyanakkor megfelelő alapot nyújtani a további tanulmányaikhoz.

A jegyzet anyagait a régi magyar irodalomból válogattuk. A tárgy jellegét tekintve kissé interdiszciplináris oldalát emeljük ki, hiszen a régi magyar irodalmat tanulmányozóknak el kell igazodniuk a kezdeti szóbeliségen alapuló szövegek között, az egyház- és vallástörténet területén, érintve az antik kultúrát, és egyes nyelvemlékeinket.

Jelen kiadvány három részből áll: az ősköltészet, a középkor, és a reneszánsz irodalmát tárgyalja. A fejezetek magukba foglalják a korszakok jellemzőit, legjelesebb képviselőit, valamint az adott időszakban elért irodalmi előrelépéseket.

A most kézben tartott könyv egy módszertani segédlet, mely rövidegénéél fogva áttekinthetőbb, és könnyedén kalauzolja a hallgatókat korszakról korszakra a magyar irodalomban. Mégsem olyan értelemben tankönyv, hogy az abban lévő információkat sorról sorra ismerni vagy tudni kellene. Nem az adatok bemagolását kívánja. A fontosabb részeket és információkat tartalmazza, melyeket a tanár és a hallgatók egyaránt kiegészíthetnek, a benne foglalt szövegekről véleményt formálhatnak.

A segédlet alapja és az azt kiegészítő információk halmaza nem önálló kutatásra épül, a *Források jegyzékében* feltüntetett tudományos munkákból származnak.

A szerzők

I. Ősköltészet

Az ősköltészet, valamint az ősi kultúra fogalma alatt a népek civilizáció előtti korszakának költészetét érthetjük. Olyan íratlan költészetéről beszélhetünk még ekkor, melynek kezdete és keletkezése a történelem előtti idők homályába vész. „Ebből a korból nem maradt semmi írott emlékünkhöz, rávonatkozó adataink rendkívül csekély értékűek, visszakövetkeztetések bizonytalanok, s... egyetlen biztosan elfogadható költői termelésünknek, a honfoglalás és kalandozások mondáinak csak késői, latin nyelvű, száraz tartalmi kivonatait ismerjük, amint krónikásaink följegyezték.”¹

A szintén homályba vésző történetük pedig egybeesik a népek *etnogenezisével*, nyelvük kialakulásával, a nyelvfejlődéssel, az ősközösségi társadalmi forma korával. Ennek a rendkívül hosszú korszaknak csak a legvégső, már felbomlóban levő, a civilizációhoz átmenetet alkotó szakaszáról vannak pontosabb ismereteink: a régészeti leletek, az élő néphagyomány s a civilizáció kezdeti korszakából való írott források leginkább e végső periódusról nyújtanak töredékes tájékoztatást.

A kezdeti korszakot nevezhetjük a nyelvfejlődés időszakának, a magyar nyelv ősmagyar kora. A szókincs hatalmas átalakuláson ment keresztül, folyamatosan bővült az idők folyamán. A honfoglalás kori magyar nyelv hangrendszere még igen távol állt a maitól, viszont legfontosabb sajátosságai – birtokos személyragozás, igei személyragok, alanyi és tárgyi igeragozás – már akkor kifejlődtek. Tehát egy magasabb műveltségű gondolatközlésre is alkalmas nyelv alakult ki.²

A magyar ősköltészetéről igen keveset tudunk.³ Sőt, későbbi szövegeink nagy része is egy példányban maradt fent.⁴ Márpedig erre Horváth János a következő kijelentést fogalmazta meg: „Irodalom nincs írott szövegek nélkül; irodalmunk története a legrégebből fennmaradt írott szövegek vallomásával kezdődik. Pogánykori magyar szövegekről semmi nyom, semmi emlékezet: »pogánykori magyar irodalomról«, ennél fogva nem beszélhetünk. Irodalmunk története csak a keresztyénség felvételével, a 11. században kezdődik; azért már

¹ Szegedy-Maszák 2008

² Klaniczay 1964: 13-15

³ Deér József (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Domanovszky-domanovszky-magyar-muvelodestortenet-1/elso-kotet-osmuveltseg-es-kozepkori-kultura-4A/deer-jozsef-a-magyarsag-a-nomad-kulturkozossegeben-4F/> - Letöltés dátuma: 2021.09. 27.)

⁴ Gintli 2010

ott, mert hiszen a latin nyelvű emlékek is a mieink”⁵ Horváth állításával nem kell és nem is lehet mindenkinek egyet érteni. Hiszen tudjuk, hogy az írást viszont az ősvallás papjai is gyakorolták. Az önálló nyelvvel, virágzó nomád kultúrával rendelkező s a samanizmust követő magyarság társadalmi szervezete az új hazában a megváltozott körülmények és a társadalom belső fejlődése következtében egy évszázad alatt gyökeresen átalakult. A költészet hivatásos művelése a pogány papok, a sámánok tiszte volt. A varázslás, a halottsiratás, az áldozat bemutatása költői jellegű szövegek kíséretében, az ezeknek tulajdonított mágikus erő felidézésével történt. A költői szöveg természetesen nem állt önmagában, az egyes művészeti ágak még nem különültek el: költészet, zene, tánc és dramatikus mozzanatok szerves egységet alkottak.⁶

Ismereteinket e korról tehát behatárolják a kérdőjelek, melyek minden felvetést és állítást képlékennyé tesznek.

- *Ajánlott olvasmány: Diószegi Vilmos: Samanizmus*

A líra ősi típusai

A magyar irodalom kezdeti időszakában szövegemlékről beszélhetünk csupán, melyek legfeljebb egyetlen példányban maradtak fenn.⁷ De menjünk még ennél is korábbra!

A kezdeti időszakban a költészet csupán érzelmi reflexiók terméke volt. A természetben végzett munka, valamint a rituális énekek jelentették az alkotás ezen fajtáját. A ritmusa sokszor a munka ritmusát tükrözte. Állandó szövegről nem beszélhetünk, csupán refrénszerű formulákról, melyek a dalok állandó kísérői lettek.

Az ősköltészetet tekintve négy műfajt különböztethetünk meg: a munkadalt, a sámánéneket, a siratóéneket és a ráolvasásokat.

A **munkadalok** azok az emberi tevékenységeket kísérő dalok, melyek munkavégzés közben csendülhettek fel. Tartalmi, formai és funkcionális szempontból rendkívül sokféle, különböző válfajait mindkét nem bármely korosztálya énekelhette.⁸

⁵ Horváth 1931, 481

⁶ Klaniczay 1964: 17-19

⁷ Gintli 2010

⁸ Katona 1980: 656

A középkori Szent Gellért legendája tudósít egy régi munkadal meglétéről. A legenda szerint Gellért püspök a királyhoz utazott, és éjszakai szállásán egy malomkövet forgató asszony énekét hallotta. A munka ritmusával összecsengő dalt kissé ironikusan a „magyarok szimfóniájának” nevezte. Bár a forrás közelebbit nem árul el az énekről, kétségtelenül bizonyítja a magyar munkadal létezését a 11. század elején. A kutatók többségének véleménye szerint magyar nyelvű őrlődal lehetett.

„Szent Gellért, Beszteréd, Bödi, Benéte és Szónok ispán...elindultak Fehérvárról Buda felé, hogy Andrást és Leventét tisztességgel fogadják. Szent Gellért azonban, minthogy alacsony termetű volt, és mert Isten szolgálatában minden erejét teljesen kimerítette, kocsin vitette magát. Mikor a pesti révhez jutottak, íme öt istentelen ember, Vata és cinkosai, eltelve a gonosz szellemekkel, amelyeknek magukat átadták, rárontottak a püspökökre és társaikra, és kövekkel támadtak rájuk. Szent Gellért püspök pedig azokra, akiket kövekkel dobáltak, szüntelenül a kereszt jelét vetette..., a földre térdelve hangosan így kiáltott: “Uram, Jézus Krisztus, ne ródd fel nekik bűnül, mert nem tudják, mit tesznek.” Ám azok ezt látva még jobban megdühödtek, nekitámadtak, és kocsiját felfordították a Duna partjára. Ott leráncigálták kocsijáról, taligára rakták és Kelenföld hegyéről letaszították. Mivel pedig még mindig lihegett, mellét dárdával átütötték; ezután egy sziklához vonszolták, és agyvelejét szétloccsantották. Így költözött el Krisztus dicsőséges vértanúja e világ nyomorúságából az örök boldogságra az Úrnak 1047. esztendejében. A Duna ugyan mindig meg-megáradt, arról a körül azonban, amelyen Szent Gellért fejét összetörték, hét évig nem tudta a vért lemosni...”

(Részlet Szent Gellért legendájából)

A halottsiratás a kereszténység kialakulása óta egyházi feladat, s az egyházak régóta szükségesnek látták nemcsak latinul, hanem anyanyelven is búcsúztatni a halottakat. A **siratóének** recitáló, kötetlen énekforma, melyben a hozzátartozók fennhangon siratják az elhunytat. Ezek az énekek számos ősi elemet hordoznak és jellemző rájuk, hogy nincs állandó szövegük, a sorok kötetlen szótagszámúak. Általában asszonyok adták elő. A magyar zene legősibb rétegébe tartoznak, ezáltal a magyar líra legősibb termékeinek számítanak.

A siratóénekeket mindmáig asszonyok ismerik és adják elő. A tartalmat a hármasság jellemzi: a sirató személy siratja a halottat, saját magát és mindig kifejezi vágyát a szerettével való együttthalásra. Legjellemzőbb példánk rá az Ómagyar Mária-siralom.

A magyarság sámánjairól egykori történeti adatok és a néphagyomány tanulságai egyaránt tanúskodnak. A **sámánének** a sámánszertartás elmaradhatatlan volt. A sámán énekelve hívta segítőszellemeit, és énekelve beszélgetett velük, s az egészszet dobszóval kísérte. Minden szellemnek megvolt a maga éneke, amelyről ráismertek a sámánszertartáson résztvevők, abból tudták meg, hogy jelen van.⁹

Egyetlen állandó eleme a szellemet hívó szó: a régi magyaroknál a *haj* (*hej, huj*). Innen ered a *hajgatás*, pl. *Haj, regő rejtem*” (=Haj, révüléssel révülök). Viszont a sámán éneke mindig rögtönzés volt, annak megfelelően, hogy a szertartást milyen célból végezte. A néphagyományban és jeles napi szokásainkban máig megtalálhatók a sámánének leszármazottai: *regöléskor* (természetvarázslás karácsonytól vízkeresztig) és a *villőzés* alkalmával (virágvasárnapi zöldágazás (villő)).

A sámánének leszármazottait ugyancsak megtalálhatjuk a 16. századi **ráolvasásokban**, bájoló imádságokban is, mely szövegeknek mágikus erőt tulajdonítottak. Így keletkeztek verses ráolvasó mondókák különböző bajok, betegségek elhárítására, valamely haszon elérésére vagy mások megrontására. A ráolvasásokban a kimondott szó erejébe vetett hit játszik jelentős szerepet. A használata a magyar parasztság mindennapjaiban is elterjedt volt.

Bornemissza Péter *Ördögi kísértetek* (1578) című munkájában olvashatunk legkorábbi ráolvasásokat. A szerző egy tardoskeddi javasasszony nyolc bájoló imádságát jegyezte le.

Mindezeket ismerve mégsem adhatunk teljes és egyértelmű választ és nem sorolhatunk pontos jellemzőket a magyar ősköltészet műfajait vizsgálva. Király György 1921-ben megjelent monográfiájában a következőképpen fogalmazott: „Hogy mik voltak a magyar ősköltészet termékei, arra a legnagyobb általánosságban azt felelhetjük, hogy volt bizonyára lírájuk és epikájuk, talán primitív drámaszerű játékok is, s hogy ezek a termékek vallásos és világi jellegűekre oszthatók.”¹⁰

- *Ajánlott olvasmány: Szent Gellért legendája*

⁹ Hoppál Mihály (<https://saman.org.hu/saman-szertartasok-samanenek-samandob/> - Letöltés dátuma: 2021. 09. 27.)

¹⁰ Király 1980

II. Középkor

A középkornak az antikvitás és az újkor közti időszakot szokás nevezni. Maga a fogalom, mint középkor, a 15. században született meg. Az ötödiktől a tizenötödik századig terjedő időszakot jelöli Európában.¹¹ De a középkor nemcsak egy történeti kor, hanem egy bizonyos ideológiai és kulturális tartalommal is bír. A művészet és irodalom korszakának a reneszánszt megelőző fázisa.

A magyarországi középkori irodalom fennmaradt emlékei többnyire latin nyelvűek.¹² A középkori magyar nyelvű irodalomból a 15. század második fele előtt egyetlen nevet sem ismerünk, és egészen a 16. század harmadik évtizedéig ezt követően is csak fordítók és másolók tűnnek fel a horizonton – jegyzi meg Gintli Tibor.¹³ Így, amikor a középkori irodalomról vagy szövegemlékekről beszélünk, mindannyiszor nehézségekbe ütközünk.

Az írásbeliség egyik elsőleges hordozója az oklevelek mellett a nyomtatás elterjedéséig a kézzel írott könyv, a kódexlett. Részben emiatt fontos szerepet kaptak a kolostorok, hiszen ezek lettek a mezőgazdasági termelés, a kézművesség, az irodalom és a tudomány utolsó mentősvárai. A kódexeket főként a kolostorokban, úgynevezett *scriptoriumokban* másolták és írták. Ezért is mondhatjuk, hogy a középkori irodalom fennmaradt emlékei erősen kötődnek a kolostori írásbeliséghez, illetve a káptalani scriptóriumokhoz, valamint a királyi udvarhoz és kancelláriához.¹⁴

Ebben az időszakban megkezdődik az oktatás, az iskolák újraszervezése, jelentős ütemben növekszik a könyvek másolása, kolostori könyvtárak létrehozása, kibontakozik a középkori egyházi irodalom, létrejönnek az első egyetemek.

Kialakult és megszilárdult a nagybirtokos réteg, az uralkodó osztályt képező nemesség. Ennek a rétegnek a kultúráját **lovagi kultúrának** nevezzük, mely az egyházi szál mellett a középkori kultúra másik nagy összetevője lett. Központjai a királyi udvarok, ápolói pedig a lovagrendek ettek. A lovagság a vallás mellett a hősiesség, a szerelem kultuszát állította központba.

¹¹ Csehy 2019: 4

¹² Csehy 2019

¹³ Gintli 2010 (https://mersz.hu/hivatkozas/mirotod_s1.1#mirotod_s1.1 – Letöltés dátuma: 2021. 09. 27.)

¹⁴ Csehy 2019: 5

A vezető nyelv a latin. Az oktatás, a tudomány, s általában az írásbeliség nyelve is. A latin mellett az anyanyelvűség csak nagyon lassan és fokozatosan tud teret nyerni. Innen indul az út a nemzeti irodalom létrejöttéig.

A lovagi kultúra és a népies műveltség összekötő kapcsolatai voltak a hivatásos mulattatók, zenészek, énekesek. Sok szerzőnek a nevét sem ismerjük, mert számukra csak az volt fontos, hogy az akkori kor embere ismerje. A műfajok terén jellemző volt a próza és a vers egyesítése, amit énekelve adtak elő. Az iskolában tanult stílus szabályai a levelek és az oklevelek helyes fogalmazásához voltak szükségesek.

A lovagi jellegű irodalom legfontosabb fennmaradt magyarországi szövege mléke Küküllei János rövid terjedelmű életrajza Nagy Lajosról.¹⁵

- *Ajánlott film: Lovagregény (2001)*

A magyarországi latin nyelvű kolostori irodalom: legendák, himnuszok

A középkori magyar irodalom nyelve a latin. Az írásbeliség kezdetben nagyon szűk körű, csak a főpapság, a királyi kancellária és a kolostorok képviselik. A korszak irodalma két részre bomlik: a vallásos és világi irodalomra. A 10. századtól kezdve jelenik meg a kolostori irodalom. A latin nyelvű kolostori irodalom fő műfajai a **legendák** és a **hymnuszok**.

Legendák

A legendaprózai, verses vagy dramatizált szöveg, mely egy-egy szent életét, csodatételeit rögzíti olvasmányos formában. Hármaskor feladatnak tesz eleget: bizonyítékul szolgál a „szent” csodáira; megörökíti életük eseményeit; nevelő célzatú, kegyes olvasmányt szolgáltat.

Az első magyarországi legendáink latin nyelvűek.¹⁶ A legrégebb magyarországi legendát 1060-táján Mór Pécsi Püspök írta két felvidéki szláv szerzetesről, Szent Zoerardról és Benedekről, s történetüket a pécsi székesegyház egyik oszlopfőjén ki is faragtatta. Ezt követte 1077 körül Szent István nagyobbik legendája, majd a 12. század elején Szent István kisebb

¹⁵Gintli 2010

¹⁶Csehy 2019: 11

legendája. Ide soroljuk még a teljesség igénye nélkül Szent Gellért és Szent László legendáját, vagy a Margit-legendát. A legendákra a magyar nyelvemlékeknél térünk vissza részletesebben.

A himnuszok

A vallásos líra terén kiemelkedők a közösségi énekek, a himnuszok, melyek témái igen változatosak. A himnusz metrikusan tagolt, strófikus szerkezetű dicsőítő költemény. Liturgikus mivoltából adódóan a zsoltos énektételei közé sorolhatjuk.¹⁷

A magyarországi szerzőktől származtatott liturgikus énekek között a magyar szent királyok ünnepeire írt (Istvánról, Imréről és Lászlóról) liturgikus énekek maradtak fenn. Figyelemre méltók és jelentősek a középkor vége felé keletkezett, különösen szép *Mária-énekek*, *Mária-himnuszok*, melyek Szűz Mária szenvedésének megrendítő megjelenítései.

Latin nyelvű világi irodalom: évkönyvek, gesták, krónikák, intelmek

A legegyszerűbb adatokat – évszámok és események – tartalmazó feljegyzéseket, rövid leírásokat kezdetleges történetírásként tekinthetjük. Az így módon keletkező jegyzeteket az irodalomtörténet **évkönyveknek (annales)** nevezi.

Az adatok sorából idővel összefüggő történetek alakultak, s a vezető, királyok utasítására keletkeztek az első összefüggő történeti feldolgozások, vagyis a **gesták és a krónikák**. A krónika elsődleges szempontja az időrend. A geszta egy-egy eseménysorozatra, vagy kiemelt eseményre koncentrálva meséli el a történetet. Ez utóbbi inkább szórakoztató célzatú.¹⁸

A legrégebb gestáink

A 11-12. századból egy mű sem maradt fent eredeti formájában. Ennek az időnek a szövegeit, illetve csak azok töredékét a Képes krónika őrzi. Ugyanis a krónikaírók, a krónikások a régebbi szövegeket nem másolták át teljesen, azokból csak kiválogatták, átemelték a számukra

¹⁷ Csehy 2019: 26

¹⁸ Csehy 2019: 6

fontosnak vélt dolgokat. Rövidítettek, alakítottak a szövegeken. Így csak következtethetünk azok milyenségére.

Valószínű, hogy a 11. században keletkezett egy **ősgesta**, mely a magyarok származásától, őshazájától kezdve egészen a megírás korának eseményéig jegyezte fel a magyarok történetét. A kutatók szerint az ősgesta keletkezése I. Endre korára (1050-es évek eleje), vagy Szent László idejére (1090-es évek) tehető.¹⁹

De az is lehetséges, hogy a 11-12. századi gesták nem is egy összefüggő történetek, hanem önálló kisebb művek, monográfiák voltak. S a teljes magyar történet elmesélése helyett csupán fontosabb eseményeket emeltek ki. Az ősgesta létezése továbbra is kérdés marad. Az bizonyos – későbbi krónikák és gesták alapján –, hogy létezett a 11. század környékén egy olyan mű, amely leírta a magyarok történetét.

Anonymus Gesta Hungarorum

A mű a nemzeti történeteket bemutató gesták közé sorolható.²⁰ Tudományos viták középpontjában áll. Maga a szöveg a 13. század közepére, de mindenképpen IV. Béla halálának 1270. événél korábbra tehető.²¹ A kódexet, melyben fennmaradt, valószínűleg egy domonkos szerzetes másolta. Anonymus magáról csak nevének kezdőbetűjét árulta el: *P. dictus magister*, valamint azt, hogy ő volt Béla király nótáriusa. Az Anonymus-kérdés máig megoldatlan, és hatalmas mennyiségű szakirodalmat eredményezett (ez a magyarság „homéroszi-kérdése”). Ifj. Horváth János Keresztúri József felvetése alapján a szerzőt egy győri püspökkel azonosította, aki III. Béla kancelláriájában szolgált.²²

A Gesta Hungarorum célja a szerző szerint: megírni Magyarország királyainak és nemeseinek származását.²³ Az „igen nemes magyar nemzet” ugyanis csak a parasztok hamis

¹⁹ Font 2013

²⁰ Csehly 2019: 6

²¹ Veszprémy László: Anonymus: Gesta Hungarorum

(http://nyelvemlekek.oszk.hu/adatlap/anonymus_gesta_hungarorum - Letöltés dátuma: 2021. 09. 27.)

²² ifj. Horváth 1966: 1-52

²³ Kristó Gyula (http://acta.bibl.u-szeged.hu/2653/1/historica_066_045-059.pdf - Letöltés dátuma: 2021. 09. 27.)

meséiből vagy a regösök (joculatorok - énekmondók) fecsegő énekéből értesülhetett eddig hősi múltjáról, ami a tudós véleménye szerint „nagyon is nem szép és elég illetlen dolog”.²⁴

A mű a honfoglalás hitelesnek vélt történetét mondja el, hitelesnek vélt források felhasználásával, és a jokulátor-irodalomtól határozottan elhatárolódva. Fő forrása valószínűleg az ősgesta lehetett. Műve a magyarok őshazájától Géza fejedelemig, az államszervezés kezdetéig tárgyalja a magyarok történetét. Az őshazát Szkítiával azonosítja, ezen kívül azonban a régi gesta elbeszélését szinte teljesen mellőzi, csupán az Árpád-ház turul-genealógiáját őrizte meg, Emese álmává szelídítve. A magyarok ősi szarvas-mondáját, valamint az országfoglalás jogosságát igazoló fehér ló-mondát elhagyta, egyes elemeik más összefüggésben való felhasználásával azonban elárulja, hogy olvasta vagy hallotta azokat.

Anonymus munkájában *rímes prózát* alkalmaz, és ezt váltogatja az ún. *prosimetrummal*, a vers és a próza vegyítésével. Ez művészséget kölcsönöz munkájának, stílusának. Jellemző továbbá a szóhalmozás, szójáték, alliteráció stb.²⁵

- *Ajánlott olvasmány: Anonymus: Gesta Hungarorum*

Kézai Simon Gesta Hungaroruma

Kézai Simon IV. László király udvari klerikusa (szent szolgálatot teljesítő személy) volt. A középkori irodalom talán legérdekesebb és legeredetibb és legnagyobb hatású mestere. Gesta Hungarorumával (1282-1285 között) egy hun-magyar rokonságot hangsúlyozó történelemkoncepciót alakított ki – jegyzi meg Csehy Zoltán. Kézai a korábbi történetírással szemben olyan művet kívánt megírni, mely egyszerre igazolja az uralkodónak, és a nemesség legszelesebb rétegeinek ebben az időben egybeeső érdekeit. Logikus koncepcióval emelte nagyra a dinasztia tekintélyét.²⁶

A gesta középpontjában Anonymusnak az az ötlete áll, hogy a hun Attila és a magyar Árpád-ház közös szkíta őstől származnak. A rokonság igazolását a Csodaszarvas mondában kereshetjük.

²⁴ Klaniczay 1064: 81

²⁵ Klaniczay 1964: 83

²⁶ Csehy 2019: 8

A mű szerkezete jól áttekinthető. Ajánlással veszi kezdetét, majd a hunok, aztán pedig a magyarok története következik. Ezt egészíti ki a bevándorló családok története és a szolgáló népek helyzete. A munka társadalomtörténeti szempontból is értékes alkotás. Kézai munkája maradandó hatással volt a magyarság történeti tudatára. Maga mű egyenetlen írói alkotás. Érződik rajta a szerző olaszos műveltsége (néhol köznyelvi, latinosított szavakkal találkozhatunk).²⁷

Szent István intelmei Imre herceghez

Az államelméleti munkák között tárgyaljuk az úgynevezett *királytükrot*, mely az értekező próza egyik műfaja. Az ideális, a jó uralkodó tulajdonságait, az eredményes uralkodás ismérveit sorakoztatja fel. Tehát mint egy tükröt tart a leendő király elé. Ezek közé tartozik az *Intelme* (*István király intelmei*).

Az *Intelme* tíz rövid fejezetre bomlik. István király tanításait sorolja, melyeket fiához, Imre herceghez intézett. Az első írásbeli, magyar irodalmi mű. 1013-15 körül keletkezett. A szerzője vitatott, valószínűleg Gellért püspök jegyezte le, de nem tudjuk biztosan a szerző személyét.²⁸

A fejezetek gondolatrítmusa jól felépített. Az *Intelme* a keresztény hit és egyház iránti kötelességekről, a keresztény hit megtartásáról, illetve a vallásos erények gyakorlásáról szól. A záró fejezetek a kegyességről, megbocsátásról szólnak. A tiszteletre intenek. Emellett tartalmazzák az állam kormányzására vonatkozó tudnivalókat, tanácsokat. A műben kibontakozó királykép három fő jelzője: kegyes (pius), igazságos (iustus) és békeszerető (pacificus).

Havas László, a mű kritikaikiadásának elkészítője és legújabb fordítója szerint a mű lényege, hogy „a pogány félnomád törzsi állam helyett egy belső harmóniára alapozott, a külső és a belső ellenséggel szemben egyaránt erős és tiszteletet parancsoló katolikus keresztény magyar királyságot kell fenntartani, amely a Christi corpus, vagyis Krisztus teste, azaz az egyház része”.²⁹

- Ajánlott olvasmány: *Szent István király intelmei Imre herceghez*

²⁷ Csehy 2019: 8

²⁸ Csehy 2019: 6

²⁹ Havas 2004: LII

Nyelvemlékeink. A magyar nyelvű irodalom kezdetei

Halotti beszéd és könyörgés

Az egyházi irodalom közül a prédikáció és az imádság volt az, amely révén az egyház a néppel érintkezett. Így ezek keletkeztek magyar nyelven a leghamarabb. Azt viszont nem tudjuk, hogy mikor került sor a latin minták után elmondott magyar szövegek rögzítésére. Valószínűleg a 11. század végén létrejöhetnek már ilyen szövegek.

Az írott nyelv a latin volt, viszont az egyházi vezetők a néppel való érintkezésre az anyanyelvet kellett, hogy használják. A vallásos életet élő, imádkozó egyének is anyanyelvükön kellett hogy imát rebegjenek. Ez pedig előbb-utóbb megkövetelte az elmondott vallásos szövegek magyar nyelven való rögzítését is. Így indult meg a latin szövegek fordítása, ezzel együtt pedig a magyar nyelvű vallásos írások keletkezése.

A legrégebb fennmaradt magyar nyelvű *szövegemlék* a Halotti beszéd és könyörgés kézírata. Az írást 1195 körül másolhatták be a Pray-kódexbe. Keletkezése, nyelvi jellegzetességeit, szerkesztését tekintve évtizedekkel korábbra tehető. Mint prédikáció, ez a középkori Európa egyetlen eredeti formájában fennmaradt, népnyelvű temetési beszéde.³⁰

A Pary-kódexben két könyörgés található, egy latin és egy magyar nyelvű. Mindkettő címe *Sermo Super Sepulchrum (Beszéd a sír felett)*. A sírnál elmondandó magyar beszéd a latin temetési prédikáció szabad átdolgozása, a hozzá tartozó könyörgés pedig egy latin imádság szó szerinti fordítása. A Halotti beszéd elsősorban az eredendő bűnre és annak eltörölhetetlenségére hívja fel a figyelmet.³¹

A Halotti beszéden semmi kezdetlegesség nem érződik, mondatai könnyedén és folyamatosan kapcsolódnak egymáshoz. A latin nyelvű szöveget könnyen és ügyesen emelték át magyarra. A „*morte morieris*” fordulatot például nemcsak visszaadja magyarul, hanem a szót meg is háromszorozza: „*halálnek haláláal holsz.*”³² Kiemelkedő retorikai megkomponálására utalnak a költői kérdések, szóképek és különféle retorikai alakzatok. A nyelvemlék legjobb nyelvtörténeti olvasatát A Molnár Ferenc adja, aki egyúttal a nyelvi értelmezéstörténet szövegkritikai hagyományait is összefoglalja.³³

³⁰ Madas 2002: 110

³¹ Gintli 2010: 46

³² Klaniczay 1964

³³ Csehy 2019: 19

- *Ajánlott olvasmány:*

László Vince: *A Halotti Beszéd úgynevezett Könyörgéséről. Irodalomtörténet. 1926.*

Ómagyar Mária-siralom

A vallásos irodalom anyanyelvű ágának a kibontakozása elsősorban a laikus eretnekmozgalmaknak köszönhető. A beginizmus vagy a huszitizmus, mint vallási mozgalmak nagymértékben hatottak a magyar nyelv kibontakozására. Vallásos olvasmányaik révén a kolostorok lettek a magyar nyelvű vallásos irodalom bölcsői.

Az első fennmaradt magyar vers, az Ómagyar Mária-siralom. Műfaját tekintve *szekvencia*. Gragger Róbert adta a soroknak ezt a címet utólagosan.³⁴ Keletkezése igen korai. A szövegelemek között csak a Halotti Beszéd előzi meg.³⁵ A hosszú lappangás után 1922-ben felfedezett költeményt egy 1300 körüli, domonkos eredetű kódex, a Löweni-kódex őrizte meg olyan latin szövegek társaságában, melyek vallásos összejöveteleken kerülhettek tolmácsolásra. A Mária-siralom után egy nagyheti beszédvázlat olvasható. Magyarra fordítva megszűnt hivatalos egyházi szöveg lenni; laikus jellegű ének (*cantio, cantilena*) lett belőle, mely nem hangozhatott el misén vagy zsolozsmán. A 27 versszakos költemény magyar „fordítása” 12 strófa. Valójában teljes fordításról sem beszélhetünk, hanem szabad parafrázisról.

Az Ómagyar Mária-siralom magasztos líraisága sem távolodott már el az emberi szférától: Mária és Krisztus nevét nem is említvén, egy anya fájdalmát adja elő fia elvesztésén, feloldva a „szent” témát a legemberibb érzésekben. S mindezt valódi lírai ihletettséggel. A magyar költészet női hangon szólal meg először: a szenvedő fiát sirató, a fia életéért saját életét felajánló anya hangján.³⁶

Az ismeretlen átdolgozó visszaadja az eredeti játékos ritmikájának lejtését. A latin himnusz alliterációit megduplázta betűrímmel az ősi énekek hagyománya szerint: „*Világ világa, Virágnak virága!*” De hozzáadta a latin himnusz nagy vívmányát, a rímet is, mely már otthonosan csendül e legrégebb verses emlékünknél sorai végén.

Horváth János a következőképpen értékelte az Ómagyar Mária-siralmat: „*Csak végig kell nézni: még a csonka költeményben is hány fordulaton megy át a „siralom” líraisága.*

³⁴ Csehy 2019: 24

³⁵ Gintli 2010: 52

³⁶ Gintli 2010: 57

Bágyadt féleszmélet állapotából három ízben tör fel benne megújuló erővel az anyai fájdalom jajszava, mindannyiszor más-más fordulattal keresve utat, amelyen megnyilatkozhassek, s élő lényt, ki könyörüljön rajta és fián, míg nem a szemlélet ismételten felizgató hatása alatt az irgalomért kiáltás kitöréséig emelkedik.

A magyar műköltészet kezdeteinek vagyunk itt a tanúi: naiv magyar forma és európai érzelmi műveltség biztos, meleg kézfogásának: Vers ... pedig a javából”.³⁷

Több valódi magyar vers nem maradt fenn a középkornak ezekből a századaiból. Csupán egy több töredékből álló szövegkomplexus, a **Königsbergi** töredék (14. század közepe) tanúskodik a magyar nyelvű vers folytonosságáról. A könyvtáblából kiáztatott szövegmaradványok talán egy Mária-szekvencia töredékei, jellegét és eredetét azonban mindeddig nem sikerült kielégítően tisztázni.

- *Ajánlott olvasmány: Ómagyar Mária-siralom*

A Margit-legenda

A Szent Margit életét bemutató szöveget egy bizonyos Marcellus, Margit lelki atya írta meg latinul 1270 és 1300 környékén. A latin szöveg magyar fordításának kései alakját ismerjük és tárgyaljuk. A magyar szöveg pontatlanságai nem vallanak tudós fordítóra. A Marcellus-féle latin legenda kései másolata 1510-ből maradt ránk Ráskai Lea Nyulak-szigeti apáca kézírásában.³⁸

A domonkos apácák ájtatos olvasmányai között a Nyulak-szigeti szent királylány legendája valószínűleg a legnépszerűbbek egyike volt, magyarra fordítására is érthetően már korán, a 14. század elején sor került.

A legenda négy különálló részre oszlik: 1. Margit kolostori életmódját tárgyalja; 2. csodatételeit sorolja; 3. a sororok, apácák vallomásait ismerteti; 4. különféle papok és világiak tanúságtételeit adja elő. Ez utóbbi három inkább csak nyersanyagot szolgáltató „acta”, a tulajdonképpeni legendának az első rész tekinthető.

A Margit életét és életmódját bemutató szövegrészek jól jellemzik Margit lelki világát, környezetét, tiszta lelkéből fakadó cselekedeteit. Mindezeket a sororok vallomásai és a

³⁷ Horváth 1931: 89-92

³⁸ Klaniczay 1964

tanúságtételek hitelesítik. A korabeli aszkézis meghökkentő példáit láthatjuk és olvashatjuk a történetekben.

- *Ajánlott olvasmány: Szent Margit legendája*

Ferenc-legendája

A magyar nyelvű legendák közül kiemelkedik Szent Ferenc legendája, melyet a 14. századi magyar nyelvű irodalom egyik legértékesebb emlékeként, a középkori laikus-vallásos irodalom egyik (fennmaradt) gyöngyszemeként tartunk számon. 1370 körül fordították le magyarra, szövegét egy 70 évvel későbbi kézirat, a Jókai-kódex őrzi, mely a legrégebb teljesen magyar nyelvű könyv.³⁹

A magyar Ferenc-legendában is a laikus vallásos mozgalmak termékét láthatjuk, a mű eredete és tartalma egyaránt erről tanúskodik. A legenda Szent Ferenc életét meséli el jól szemléltetve annak vallásos, spirituális elemeit. Valószínűleg ferences apácák számára készült, akik között viszont a begina hagyományok továbbélésével lehet számolni.

A Ferenc-legendából kitűnik a természet szeretete és tisztelete, az istenközeliség. Legismertebb részletei a *madaraknak prédikáló Szent Ferencről* szóló jelenet, a nagy olasz misztikusnak a természet szépsége iránti csodálatát, a középkori siralomvölgy-szemlélethez képest oly modern gondolatát tolmácsolja. A második a *gubbioi farkas* megtéréséről szóló novellisztikus elbeszélés, mely egy vérengző vadállat megszelídítéséről szól. A történet szerint Ferenc, miután megszelídítette a Gubbio város határában garázdálkodó farkast, megmagyarázza a város lakóinak, hogy a vadállat nem valami eredendő gonoszságból, hanem csak sanyarú körülményei, az éhség kényszere miatt vált rablóvá és gyilkossá; ha azonban a város gondoskodik majd becsületes eltartásáról, „bűneit” elhagyja és senkinek sem fog ártani.⁴⁰ A hit diadala ez az agresszió felett – jegyzi meg róla Csehy Zoltán.⁴¹

A Ferenc-legendája később keletkezett, mint a Margit-legendája, mégis nyelvállapota archaikusabb. Fordítója gondos munkára törekedett, pontosan ragaszkodott eredetijéhez, a latin grammatikai szerkezeteket erőltette rá magyar mondataira. E nyelvi viaskodásból nem

³⁹ Klaniczay 1964; Csehy 2019

⁴⁰ Klaniczay 1964

⁴¹ Csehy 2019: 14

születhetett fejlett stílus, a nyelvi kifejezésnek, a fogalmazásnak azonban nélkülözhetetlen iskolája volt.

Részlet a legendából (madárprédikáció):

„Társaival együtt ballag a mezőben s észreveszi, hogy különböző madaraknak temérdek sokasága üldögél a fákon. «Mondá társainak várjatok meg engemet ez úton, elmegyek és prédikálok én húgaimnak, madaracskáknak.» És elment a mezőbe, ahol a madarak lakoznak vala. És legottan, hogy prédikálni kezdett, valamennyi madár leszállt hozzá. S a madaraknak mondá Szent Ferenc: Igen sokkal tartoztok Istennek én húgaim, madarak. És tartoztatok is mindenkoron dicsérni őt szabadságtokért, repülésetekért, égi életetekért. Ti nem vettek, nem arattok, Isten mégis éltet benneteket. Ad folyóvizet és forrásokat innotok, ad hegyet és halmot fészkelnetek. És mert sem fonni, sem szőni nem tudtok, ad tinektek és a ti fiaitoknak kellemes öltözést. Azért igen szeret titeket a Teremtő, aki tinektek ennyi jót adott. Óvjátok magatokat én húgaim, madaracskák, ne legyetek hálátlanok, hanem mindenkor dicsérjétek Istent. És a boldogságos atya beszédére a madarak mind megnyitották orrukat, kiterjesztették szárnyukat, kinyujtották nyakukat. Fejüket tisztesen lehajták a földre. És ő éneklésükkel és viselkedésükkel mutatták, hogy a szentatya beszédén sokképen örvendeznek vala.”

A gubbiói farkas megtéréséről szóló részlet:

„Az fordólt farkasról, ki Bódog Ferencnek miatta fordóla nagy szőlédségre». Történt egy alkalommal, hogy Eugubia városának tartományában egy szörnyű farkas jelent meg s halálos rettegésben tartotta a polgárokat. Csak felfegyverkezve mertek kimenni a város földjeire. A farkas megette a háziállatokat, megmarta az embereket, maguk a fegyverek sem árthattak fogai ellen. Végül alig mert valaki kimozdulnia városból. Az Úr Isten azonban megakarta jelenteni a polgároknak Szent Ferenc szentségét, könyörületet ébresztett tehát az irgalmaslelkű férfit szívében. A polgárok figyelmeztették Szent Ferencet, hogy ne menjen ki a mezőre, mert a farkas megöli, de Szent Ferenc hitt az Úr Jézusban, nem fegyverkezett fel, csak a szent keresztnek jegyével jegyezte meg magát s minden bizodalját Istenbe vetette. Künn a mezőn a szörnyű farkas feltátotta száját, Szent Ferencnek szaladt, de ő feléje vetette a kereszt jegyét, mire a vadállat megtorpant s keményen kinyitott száját berekesztette. Szent Ferenc beszélni kezdett: «Jöjj ide, atyámfia, farkas, én Krisztusnak felőle parancsolok néked, hogy sem nekem, sem egyébnek valakinek árts». Mily csoda: a farkas legottan lehajtotta fejét s levetette magát Szent Ferenc lábához. «Farkasból lőn bárány.» A szent most prédikált neki Atyámfia, farkas, te sok kárt tettél ebben a tartományban, irgalom nélkül megölted az élőket, mindenkit megmarta, azért méltó vagy a halálra, miképen a gonosz gyilkos. Zúgnak is ellened gonosz

tetteid miatt s ellenséged az egész város. De, atyámfia, farkas, én békességet akarok te közted és az emberek között, úgyhogy az emberek tőled tovább meg ne sértessenek s megbocsássák minden elmúlt vétkeket. És a farkas testének, farkának, füleinek és fejének hajításával mutatja vala, hogy megfogadja mindazt, amit Szent Ferenc mond vala. És monda Szent Ferenc: Én fogadom neked, atyámfia, farkas, hogy amíg élsz, elég eleséget adatok neked a városban, mert hiszen, ami gonoszat tettél, azt éhséged miatt tetted; viszont azonban, atyámfia, farkas, fogadd meg te is énnekem, hogy soha többé sem embert nem sértesz, sem állatban nem teszel kárt. És a farkas fejet hajtott. Mikoron pedig Szent Ferenc kinyújtotta kezét fogadalomnak vételéért, a farkas felemelte jobblábát s beletette azt Szent Ferenc kezébe, azután úgy ballagott gazdája után, mint a szelíd bárány. Látva ezt a városbeliek, igen csodálkoztak, mindenki az utcára gyülekezett s akkor Szent Ferenc csodálatos prédikációt tőn. Azért, én drágalátosim – fejezte be beszédét – forduljatok Istenhez, tegyetek töredelmet s Isten megszabadít titeket a farkastól és a jövő pokol tüzétől. «Hallgassatok, én drágalátosim, ez farkas, ki itt előttetek áll, fogadá énnékem és fogadásából hitet ada, tivéletek békességet tenni és soha meg nem sért titeket valamiben, ha minden napon fogadtok néki adnia elég eledelt.» S az egész gyülekezet nagy üvöltéssel fogadta, hogy etetni fogja a farkast...”

Szent László-ének

Középkori magyar verses szövegemlékeink közé soroljuk a Szent László-éneket. Több másolatban is fennmaradt.

A Szent László-ének a Mátyás-korban keletkezhetett, szövegét a Peer-kódex (1500-26) és valamivel később a Gyöngyösi- kódex őrizte meg. A maga nemében egyedülálló, mivel műfaja és verselési formája a magyar verselési hagyományba és nem a latinba illeszkedik. Himnusz, vagy lovagi panegyricus. A szöveg Szent László kultuszát a jelenbe helyezve a törökellenes küzdelmekre alkalmazza.⁴²

A magyar és latin változat között eltérések mutatkoznak. A magyar és latin versszakok váltakoztatásából következtethető ki, hogy a szöveg egyszerre két nyelven íródhatott. Valószínűleg dallammal készült, de a dallam már elveszett.

⁴² Gintli 2010: 57

III. A reneszánsz

A 14. század közepén Olaszországban/Itáliában újfajta műveltségi ideálok alakultak ki. Az új világkép maga mögé utasított minden addig elfogadott normát, és szemléletmódot.⁴³ Modernebb összefüggéseket keresett. Tudományos forradalmat, művészeti átalakulást, megújulást hozó, meghatározó kulturális mozgalom alakult ki, melyet reneszánszként ismerünk. Egyben művelődéstörténeti és művészettörténeti korszak is, amely a középkor végét és az újkor elejét (korai újkor) felölelő átmeneti időszakot jelenti. Az elnevezés a francia *renaissance* szóból ered, jelentése: *újjászületés*.

A reneszánsz kezdetét Itáliában a 14. századra, Európa többi részén többnyire a 16. századra teszik. Általában Petrarca fellépéséhez igazítják.⁴⁴ Európa többi országa – néhány évtizedes helyenkénti évszázadnyi késéssel – onnan vette át az új stílust.⁴⁵

Az újjászületés fogalmat először a 15-16. századi nagy szellemi megújulás, fellendülés jelenségeire használták. A középkort felváltó új kultúra ez, melyben az antik műveltség felújulása jelent meg. A középkor sem egyszerű, barbár, sötét, ahogy sokan emlegetik. Hiszen pont a középkor vívmányai, eredményei tették lehetővé a reneszánsz kor eljövételét, így egyrészt egy kort, másrészt egy stílust is körvonalazva.⁴⁶

A kor embere meglátta, hogy a társadalmat nem Isten irányítja. Az ember kezében a hatalom. Ezért Isten és a túlvilág helyett a földi életre terelődött a figyelem. Az érdeklődés középpontjába az ember és a természet került. Fontos lesz a művészet, a felfedezés, az irodalom. Tudósok sora kezdi kutatni az ember anatómiáját, a természet törvényeit, bátor felfedezők indulnak útnak. Megjelennek az új technikai vívmányok: tűzfegyver, könyvnyomtatás... A festők, művészek tollán az emberi ábrázolás kerül a középpontba. Az emberi test, annak szépsége lesz hangsúlyos, valamint a természet harmóniája, szépsége.

A reneszánsz alkotói, írói, művészei nem a kolostorokba vonultak, hanem éltek, az élet sűrűjében élő emberek voltak. A humanizmus elitkultúra értelmében a humanisták egyfajta szellemi köztársaságot, hálózatot hoztak létre. Köztük elitista szemlélet alakult ki.⁴⁷

⁴³ Gintli 2010: 58

⁴⁴ Kristeller 1979: 5-37

⁴⁵ A reneszánsz művészete (<http://enciklopedia.fazekas.hu/tarsmu/reneszansz.htm>) - Letöltés dátuma: 2021: 09. 27)

⁴⁶ Klaniczay 1964

⁴⁷ Csehy 2019: 36

Ugyanakkor előkerülnek az ókori, antik tudomány és művészet elemei. Az ókorba nyúl vissza, azt újítja fel, onnan táplálkozik. ókori dokumentumok felkutatására, másolására, kommentálására vállalkozik. Számos rokon vonást fedeztek fel az ókor és a reneszánsz kor között.

Hangsúlyozandó, hogy a reneszánsz legfontosabb szellemi áramlat a **humanizmus**, ami a reneszánsz polgárság világi ideológiája. Lényege az ember (*homo*).

Egyházi téren pedig a **reformáció** jelentett új vallási áramlatot. A római egyházat félreállította Európa számos országában, ami a reneszánsz polgárság vallásos mozgalmának az eredménye lett. A reformáció a középkori eretnekmozgalmak folytatása, de mégis új jelenség. Hasonló, de mégis más: a vallásosságon belül is az embert kereső humanizált változat volt ez. Tehát a reformáció és a humanizmus a reneszánsz két fő vezető áramlata.

A reneszánsz története mintegy három évszázadot ölel fel. Magyarországon késve érkezik az európai országokhoz képest. Európában általánosan a 15. század második felére és a 16. századra tehető. Viszont minden országra, ahol a reneszánsz megjelent, egyformán jellemző, hogy a 15. században még a latin nyelvű humanizmusé a főszerep, míg a 16. század már a nemzeti nyelvek győzelmének kora.

A reneszánsz irodalomnak olyan nagy írókat és költőket köszönhetünk, mint Janus Pannonius vagy Balassi Bálint és még sokan mások. Egy részük még latinul írt, mint Janus, a legtöbben azonban már a nemzeti nyelvet részesítették előnyben (Balassi Bálint).

- *Ajánlott olvasmány: A reneszánsz humanizmus (Gintli Tibor: Magyar irodalom 2010)*

Vitéz János

(1408 körül –1472)

Az első magyar alkotó humanista, **levél- és oráció-író**. Vitéz János Mátyás kancellárja és vezető főembere, esztergomi érsek. Életrajzáról Frankói Vilmos leírásában olvashatunk.⁴⁸

Híres könyvtárának kódexeit szorgosan tanulmányozta. Külföldi humanistákkal állt kapcsolatban, mecénáskodott. Itáliába ifjak sorát küldte tanulni, köztük unokaöccsét, ki Janus Pannonius néven a magyar humanizmus legnagyobb alakja, poétája lett. Ő maga viszont,

⁴⁸ Frankói 1879

Leveleskönyvével, az első magyar humanista opus szerzője. Alkotásai hat baráti episztola kivételével hivatalos, diplomáciai jellegű. A 78 közül 50 Hunyadi János megbízásából és nevében íródott, elsősorban török ügyben. írásai gyakorlati céllal készültek, s ennek megfelelően nem magasabb irodalmi igények szemmel tartásával íródtak, szerkezetük egyszerű, világos, csak a lényegre szorítkozó. Vitéz Leveleskönyvét az új humanista stílus első hazai erőpróbájának, zsengéjének szánta. Alkotásai egy részét magyarul, egy részét latinul írta.⁴⁹

Vitéz János szónoki beszédeit kódexek őrzik. A legkidolgozottabb, mintaszerű darab az 1455. március 25-én a bécsújhelyi kongresszuson tartott orációja, melyet Frigyes császárnak címezve a magyar küldöttség vezérszónokaként adott elő. A török elleni összefogás, illetve segély ügyét célozták e tárgyalások, s ennek megfelelően Vitéz beszéde is buzdító beszéd a török ellen. Beszédének szerkezete három tartó pillérre épül: a török elleni háború szent (mert a török Krisztus vallását akarja a föld színéről eltörölni), időszerű (mert Európa népei felhagytak a viszályokkal) és szükséges (mert a török nem elégszik meg Magyarország leigázásával, hanem világalalomra tör).⁵⁰

E beszéd, a korabeli humanista színvonalat tartva szem előtt, minden tekintetben megüti az európai mércét, ezért terjedt el másolatokban is: olvasták és utánozták.

Részlet Vitéz János egyik leveléből:

„Hogy a közös atyánktól régóta követelt levelek végre elküldessenek néked, többekkel együtt magam is kedves kötelességemnek tartottam. Én tehát nemcsak készségesen, hanem nagy buzgalommal is gyűjtöttem e kötetbe az ő beleegyezésével a szanaszét heverő, lapokon maradt, sarokba hányt, olykor nemtörődömségből össze is taposott leveleket, hogy megtudd: én hallgatva, te beszélve, de mind a ketten nagy vágyakozással versengtünk birtoklásukért. Minthogy pedig mindkettőnk részéről ugyanaz a szándék és ugyanaz a vágy érvényesült, e könyvecskét te mint szorgalmazó s én mint kivitelező fogjuk ajánlani, hogy legalább azok előtt megnyíljék olvasásra, akik élni, s nem visszaélni kívánnak veled, és akik – hogy világosabban fejezzem ki magam – méltónak tartják kézzel nyúlni hozzá, nem pedig a fogukkal... Kelt Váradon, az Úr 1451. esztendejében, január 12-én.”

- *Ajánlott olvasmány: Vitéz János levelei és politikai beszédei (Részletek)*

⁴⁹ Csehy 2019

⁵⁰ Klaniczay 1964

Janus Pannonius

(1434-1472)

Janus Pannonius a magyar humanizmus legnagyobb alakja. Munkássága újat hozott a 15. századi Magyarországon. Ő az első nagy lírikus, a hazai latin nyelvű humanista poézis megteremtője.⁵¹

Neve költői név, a humanisták szokásának megfelelően felvett latin név; családi neve, pontos születési helye is bizonytalan. Feltételezések szerint Csezmicén született. Anyai nagybátyja Vitéz János nagyváradi püspök Itáliában neveltette (Padova, Velence, Ferrara). Először Guarino da Verona ferrarai iskolájába került. Az itt töltött 8 év egész életére, világnézetére, munkásságára hatással volt. Elsajátította a humanista műveltséget, a latin és a görög nyelvet, 15-16 éves korára költő lett. Amikor visszatért Magyarországra, nagybátyja Mátyás kancellárja lett, ő maga pedig pécsi püspök, nagyúr. Később még egyszer eljutott Itáliába, királyi követként, a pápához. Itt azonban valamilyen politikai hibát követett el, s közéleti pályája megtört, kegyvesztett lett, élete félresiklott. Megbetegedett (tüdővérzések), majd amikor nagybátyjával együtt a király ellen fordult a magas főúri adóterhek miatt, összeesküvés szervezőjeként menekülnie kellett. Itáliába akart eljutni, de útközben Medvevárban érte utol a halál. Életrajzát Gerézdi Rabán⁵² tolmácsolásában olvashatjuk részletesen.

Fő műfaja az epigramma lett. Maradandót is e nemből alkotott. Magyarországra visszatérve a környezet hatására művészete is megváltozott. Itt főként elégiákat írt, melyekben önmagáról vallott. Az elégiákban olyan magas színvonalat ért el, amit költő csak elérhetett.⁵³

Janus Pannonius már öntudatos, tudatos alkotó személyiség volt – először a magyar irodalomban. Számára az irodalom már nem mellékes dolog, hanem hivatás, belső, személyes ügy is. Tudatosan, az utókor számára is alkot, célja, hogy nevét megismerjék, alkotásait elfogadják. Ír a közönségnek, a társadalomnak, a világnak. Akkor is ír, ha nincs kinek. „Írok a múzsáknak, magamért dalolok”. Szembefordul a középkorral.

Költészetének középpontjában nem Isten és a vallásosság áll, hanem az ember és az ember környezete, a szépség, az evilági dolgok, melyektől szép és boldog lehet az élet.

⁵¹Csehy 2019: 39

⁵²Gerézdi 1968

⁵³Gerézdi 1968

Epigrammái (szatirikus, erotikus, dicsőítő)

A humanisták az epigrammának általában három fő válfaját művelték: a szatirikus, az erotikus és az ún. monumentális, azaz dicsőítő epigramma válfajt. A fiatal Janus mind a három válfajban alkotott, s egyben ez volt az egyik legfontosabb műfaja is.⁵⁴ Az első kettőben kiemelkedő eredménnyel, a harmadikban már kevésbé sikeresen. A követendő mintát a római epigrammák nagymesterében, az antik Martialisban látta.⁵⁵

Szatirikus, csipkelődő epigrammáinak élményanyagát nagyrészt a ferrarai iskola és konviktus adta. Ezekben ironikus, szatirikus hangvétellel támadja egy-egy barátját, iskolatársát, vagy netán jelenségeket. Főként személyek ellen szólal meg. Ilyen epigrammája a *Gryllushoz* (*Ad Gryllum*). A Gryllus csúfnévvel (amely tücsköt, malacot, illetve különféle állatokból összetákolt szörnyet jelent) és ezzel az epigrammával egyik patrícius származású olasz diáktársának vágott vissza, ki őt durva, műveletlen barbárnak csúfolta. Szerkesztési módja: az epigramma első három sora az előkészítés, nem is sejtetve a támadó szándékot, majd az utolsó sorban jön a váratlan fordulat, a csattanó – mint többi epigrammaiban – itt is egy többértelmű szójátékra épül. A szuka (a latinban: lupa, nőstényfarkas) egyrészt céloz Gryllus olasz származására, a Róma alapítóit, Romulust és Remust szoptató nőstényfarkasra, másrészt utcanőt, szajhát jelent.⁵⁶

Hasonlóak az **erotikus** epigrammái is, melyek mennyiségileg is vetekszenek a szatirikus nemből írottakkal. Jól tükröződik ezekben a 15. század megváltozott humanista erkölcsi felfogása. Szókimondás jellemzi ezeket az erotikus tárgyú, frappáns alkotásokat. Néha obszcén utalásokkal, két, sőt egyértelmű szójátékokkal, és meglepő fordulatokkal találkozunk. A testi és szellemi fejlődés jelenik meg a versekben. Ő a világ első kamasz költője. (pl.: *Életkoráról, Panaszkodik, hogy barátai bordélyházba csalták*).

Erotikus epigrammáinak egy részét ciklusokba rendezte. A legsikerültebb, legtöbb leleménnyel kivitelezett ciklusa az az öt epigrammából álló füzér, melyben Linus atya "ördögűzésének" állított emléket.

Jelentékeny csoportot képeznek a **monumentális** epigrammák. Ezek rövidebb dicsőítő, hálálkodó költemények, sírversek. Tárgyuk miatt érdekeltebb közülük a mecénásához írt

⁵⁴ Csehy 2019: 40

⁵⁵ Klaniczay 1964

⁵⁶ Klaniczay 1964

Guarino da Veronának című.⁵⁷ Művészileg messze alatta maradnak a másfajúaknak, szokványos humanista sablonokból összerótt rutinmunkák, ritkán csillan fel bennük Janus sziporkázó szelleme.

Epikus művei, a panegyricusok

A panegyricus dicsőítő, magasztaló, epikus hangvételű kompozíció. Nem mondható a legrokonszenvesebbnek: keretein belül kétes hatalmi érdekek képviselői nőttek antik félistenekké, s mint ilyen, legtöbb példányában ízléstelen.⁵⁸ Janus Pannoniust nem tekinthetjük igazi epikus költőnek, néhány epikai jellegű kompozíciót azonban ő is alkotott.

A legkorábbi közülük *A szelek versenye* még jellegzetesen iskolai versgyakorlat. Legnagyobb becsvággyal és szeretettel írt és egyben a legsikerültebbnek tartott panegyricusa a *Guarino-dicsének*, melyben iskolamesterét ünnepli. A mű a pedagógia magasztos himnusza, a humanizmus eszmeiségének ünneplése – jegyi meg Csehy Zoltán.⁵⁹

Elégiák

Az elégiák írásánál a költőt a látott, hallott, megélt élmények késztetik írásra, akárcsak az epigrammáknál. Janus Pannonius például egy festmény hatására írta le, fogalmazta meg, hogy mit értett festői és költői valóságábrázoláson.

A kor legnagyobb észak-itáliai festőjének, Andrea Mantegnának róla és Galeottóról festett közös képét megpillantotta, a következők ragadták meg a mestert dicsérő elégiájának (*Laus Andreae Mantegnae, pictoris Patavini (Andrea Mantegna padovai festő dicsérete)*) tanúsága szerint:⁶⁰

*Más-e vajon festmény-arcunk és más a valódi?
Egy a különbség csak: néma a kép ajaka.
Képmásunk a tükör hívebben vissza nem adja,
Sem kristálypatakok hártyszerű üvege.
Pontos a törzs és végtagok egymásközi aránya,
Élethű a színük, pontos az alkatuk is.
...
Szüljön a természet bár száz meg száz csudadolgot,*

⁵⁷ Gerézdi 1968:13

⁵⁸ Klaniczay 1964

⁵⁹ Csehy 2019: 46

⁶⁰ Klaniczay 1964

*Száz meg száz remekét újjaid újrászülik.
(Kálnoky László ford.)*

Fő mestere Ovidius volt. Korai elégikus versei közül kiemelkedik a *Búcsú Váradtól* címen ismert költeménye, az egyik legtöbbször magyarra fordított verse. A hagyományos értelmezés szerint a vers 1460-ban keletkezett. Várad látogatása alkalmával írta, midőn nagybátyja Budára hívatta. E búcsúzás az első magyar földön született humanista költői remekmű. A vers hét, refrénnel erős keretbe zárt strófa. A hét strófa: a látott, ismert valóság megannyi híven tolmácsolt részlete, hét felvillanó kép. Akár egy hosszúra nyújtott epigrammának is nevezhetnénk.

A beteg test és az öntudatát őrző lélek konfliktusát jeleníti meg utolsó évei egyik legtökéletesebb versében, a *Saját lelkéhez* címűben, pesszimiztikusan. A vers a középkori certamen- vagy dialógusköltészethez is kapcsolható.⁶¹

Az *Egy dunántúli mandulafáról* című elégikus epigrammájának értelmezése már nehezebb. Hagyományosan önreflexív⁶² alkotásként jellemzik, hiszen saját költészete az otthoni körülmények és állapotok között olyan, mint egy idejekorán kivirágzott mandulafa. A költeményben szíven üti a télen kivirágzott mandulafa látványa, a virágbontás reménytelensége. A fa, gyümölcsfa saját költői sorsának szimbóluma. A vers ihletője külső látvány, természeti jelenség, melyre a cím is utal. A pécsi püspök abban az időben a Mecsek lapos lejtőjén valóban láthatott idő előtt virágpompába öltözött mandulafát. A túl korai virágzás a pusztulás képzetét is szükségképpen felkeltette a költőben, s emellé magától értetődően társult a féltő aggodalom, a részvét, a tragikus vég előérzete. Az élet két pólusát, a születést és a halált egyszerre idézte fel a költői képzelet. Viszont Jankovics László amellett érvel, hogy a vers nem a zátonyra futott tehetség vagy költői egzisztencia allegorikus kudarc története, hanem épphogy a költészet mindent legyőző erejének az ünneplése.⁶³

Neves költeménye az *Amikor a táborban megbetegedett*. Szubjektív versként kezelhetjük. A súlyosbodó betegségének és a halálfélelmének ad hangot benne. Ezért fogalmazza meg szinte saját sírversét is a költeményben. A költemény méltó párja anyjának halálára írt siratóverse: *Siratóének anyjának, Borbálának halálára*. Saját fájdalmas életrajzi mozzanatait idézi fel benne. Tragikusan jeleníti meg anyjának haldokolását. Általa Vitéz

⁶¹ Csehy 2019: 44

⁶² Csehy 1919: 40

⁶³ Jankovics 2012: 88

Borbála lett az első édesanya a magyar irodalomban, akit költő fia megénekelt. Ezekkel az elégiákkal (betegség, anyja halála) a személyes téma került előtérbe. A politikai költő elhallgatott.

Prózai

A prózái nem ütöttek olyan színvonalat, mint versei. Elsőként görög szövegek latinra fordításával foglalkozott. Politikai tevékenysége pedig megkövetelte, hogy epistolákat írjon. Első görög fordításai még Ferrarában készültek, tanulmányi célokból. Majd magyarországi politikai írásokat fordított.

Jelentősebbek az irodalmi vonatkozású levelei, melyekben itthoni csalódottságait panaszolja itáliai barátainak. Ezek a levelek a legmagasabb humanista szintet képviselik.

Janus Pannonius csupán 38 évet élt, mégis nagyszabású és sokatmondó életmű maradt utána. Több száz epigramma, kétkönyvnyi elégia, terjedelmes panagyricusok, episztolák, verses és prózai fordítások.⁶⁴

- *Ajánlott olvasmány: Janus Pannonius válogatott versei*

⁶⁴ Klaniczay 1964

Zsoltárköltészet és bibliafordítások

A reneszánsz idején fellépő humanizmus a korszak egyik legfőbb szellemi irányzatává vált. Mellette bontakozott ki a reformáció, mint a reneszánsz másik legfőbb szellemi irányzata

Az újkori egyház és a bibliai életmód ellentéte egyszerre érzékelhetővé vált, és egy vallási-politikai mozgalomhoz, a reformációhoz vezetett. A középkori világkép megrendült. A latin nyelvű tudós humanista irodalom magyar nyelvűvé vált, és új irodalmi irányzat formálódott.⁶⁵

Erazmista bibliafordítások

A világkép átalakulása a bibliakritikát is megváltoztatta. Ez utóbbi kialakulásában nagy szerepe volt Rotterdami Erasmusnak, akit a keresztény humanizmus legnagyobb alakjaként tart számon a szakirodalom.⁶⁶

Az addig használt latin nyelvű Biblia nem minden tekintetben felelt meg a korábbi eredeti szövegeknek. A Vulgata (a biblia latin nyelvű fordítása) sok helyen eltért az eredetitől, az ősi héber és görög szövegektől. Erasmus azt hirdette, hogy vissza kell térni az ősforráshoz, tehát a szentírás régi szövegeihez.

A feladat széles tudományos ismeretet igényelt. Nemcsak a latin, görög és héber nyelvek ismeretét, de ismerni kellett az ókori népek történetét, jártasságot kívánt a csillagászatban, mitológiában, teológiában stb.

A magyar irodalmi nyelv nemzeti célú megteremtésére és a magyar irodalom létrehozására az első kísérletet a magyar erazmisták tették. A nyelvet fejleszteni kívánták, hogy az alkalmasa legyen arra, hogy az irodalom magyar nyelven születhessen. Erasmus megtisztított bibliát akart a nép elé tenni, amit anyanyelvén olvashatott. ez egyúttal az egyház belső reformját is jelentette. Készített is egy latin fordítást azzal a céllal, hogy a tanult emberek hiteles forrást használhassanak.⁶⁷

⁶⁵ Csehy 2019: 57

⁶⁶ Csehy 1919

⁶⁷ Ács 1982

A szentírás-olvasás igénye a laikusokban is felmerült. Anyanyelven, nemzeti nyelven szerették volna olvasni a bibliát. S ennek az igénynek a szerzetesek már nem tudtak eleget tenni. Három értelmiségi fogott neki a nagy munkának: Komjáti Benedek, Pesti Gábor és Sylvester János.

Komjáti Benedek

(? – 1556 után)

A három erasmista bibliafordító közül időben az első. Pozsonyi kanonok volt.⁶⁸ Perényiné Frangepán Katalin kérte fel Szent Pál leveleinek magyarítására. Perényinének volt ugyan egy régi Szent Pál-fordítása, de annak „értelme” is, „olvasása” is Komjáti szerint nehézkes volt. A kérésnek eleget téve Komjáti Benedek a **királyházi Nyalábvárban** 1532-ben fordította magyar nyelvre Pál apostol leveleit. Fordítása *Epistolae Pauli lingua hungarica donatae, Az szenth Pál levelei magyar nyelven* címen 1533-ban jelent meg Krakkóban. A könyvet ma mint az első teljes egészében magyar nyelvű nyomtatványt tartjuk nyilván. **Királyházán emléktábla őrzi Komjáti Benedek nevét.**

Komjáti fordítása azért is nagy volumenű alkotás, mert ez volt az első magyar nyelvű nyomtatott könyv. Művével a Biblia már nemcsak görög, latin és héber volt, hanem magyar is lett.

Az egész munkája az Erazmus-féle újtestamentum és annak magyarázatai alapján, valamint a Vulgata szövegének is figyelembevételével készült. Kompilációs fordítástechnikát alkalmazott, amelyhez felhasznált, úgy látszik, korábbi magyar fordításokat; szövege ugyanis helyenként egyezést mutat a Döbrentei-kódexben levő bibliafordítás-részletekkel.⁶⁹

A szöveget azonban igyekezett minél jobban az erasmusihoz közelíteni. Egyébként fordítói eljárása még teljesen középkori: szavakhoz tapadó, a latinosságok ellen nem küzd, még nincs benne tudatos nyelvművelő szándék.

⁶⁸ Klaniczay 1964

⁶⁹ Csehy 2019: 58

Pesti Gábor

(? – 1542 és 1550 között)

Pesti Gábor Komjáti tanuló társa volt. Négy evangéliumot tartalmazó bibliafordítása *Novum Testamentum* címmel jelent meg Krakkóban, 1536-ban. Ő volt a magyar nyelvű irodalom művelésének első, Erasmus programjának öntudatos hirdetője.

A pesti patrícius családból származó Pesti Gábor a Jagelló-kori nemesi humanizmus folytatójaként lépett a színre. Fő munkája, az *Uj Testamentum* (Bécs, 1538), mely valójában nem tartalmazza az összes újszövetségi könyvet, hanem csak a négy evangéliumot. Fordításához alapszövegként az Erazmus-féle *Novum Testamentum*-kiadást használta. Ahol ez nem tért el a Vulgata szövegétől, ott a korábbi magyar szentírás-fordításokból (Müncheni-, Jordánszky-kódex) is merített.

Mesterének Erazmust tekintette. Tudatában volt annak, hogy munkájával a kereszténység eszméit szolgálja, s ezzel egyúttal a magyar irodalmat is műveli. Felfedezte a magyar nyelv némely egyéni sajátosságát. Újszövetség-fordításában kevesebb az idegenszerűség, nyelve közelebb áll az élőbeszédhez, magyarosabb, mint későbbi bibliafordításainké általában. Művészileg ez a legmodernebb, legmagyarosabb fordítás a századbeli kísérletek közül.⁷⁰

Szótára

Pesti utolsó munkája hatnyelvű szótára, mely szintén a magyar nyelvűség ápolásának programjához tartozott. Nem önálló munka, ő egy 1531-ben Nürnbergben kiadott latin–olasz–francia–cseh–német szótárt látott el magyar szavakkal.

⁷⁰ Csehy 2019: 59; Gintli 2010

Sylvester János (1504 körül – ? 1551 után)

Harmadik erasmista újszövetség-fordítónk, az í-ző nyelvjárásban író bibliafordító. Humanista tudós, a magyar esszéirodalom megteremtője.⁷¹

Alighanem kismanesi család gyermekeként Szinyérváralján született 1504 körül. Tanulmányai alatt vált Erasmus követőjévé. Nem térítő, vitatkozó prédikátor ő, hanem csendes, elmélyült tudós, aki a hibátlan, tiszta bibliai igazságot a filológia módszereivel igyekezett feltárni –írja róla Varjas Béla.⁷²

Sylvester János készítette el az első teljes, korszerű, tudományos kritikát kiálló magyar Újszövetség-fordítást, amely az első hazai nyomdában készült magyar nyelvű könyvünk. Az *Új Testamentum magyar nyelven*, mely Újszigeten jelent meg 1541-ben. Nagyfokú filológiai felkészültséggel, a három szent nyelvben való jártassággal rendelkezett, mely képességek egyaránt alkalmassá tették őt arra, hogy fordítása megfeleljen az erasmusi követelményeknek. Az újtestamentum Vulgata-szövegét nem tekintette egyedüli helyes szövegnek, de annak a Müncheneri-kódexbeli magyar szövegét vagy ennek valamely más, azóta elveszett másolatát ő is felhasználta, akárcsak Komjáti és Pesti. Az eredetibb görög szövegig nyúlt vissza. Horváth János szerint a fordításánál értékesebbek a járulékos elemek. Az alábbi két részlet összehasonlításként jó példa lehet Pesti Gábor és Sylvester János fordítói tevékenységének, nyelvhasználatának illusztrálására:

Pesti Gábor fordítása Máté evangéliumának 7. fejezetéből: „*ne kárhoztassatok, s nem kárhoztattok, mert valaminemű itélettel ítélték, olyannal ítélnék meg titeket. Miért látod hát meg atyádfia szemébe a szálkát, s az gerendát, ki te szemedben vagyon, nem veszed eszedbe? Avagy mi módon mondod atyádfiának, had vegyem ki a szálkát szemedből, az te szemedbe kegyig tőke vagyon? képűtáló vesd ki elészer az tőkét szemedből, s az után nézzed meg az szálkát, kit kivéggy atyádfia szeméből...*”

Ugyanazon részlet Sylvester János tolmácsolásában: "*Itéletvel mást ne kárhoztassatok, hogy tü es ne kárhoztattassatok, mert az minemű itéletvel tiszték itéletet másrul, ugyan olyan itélettítetik türulatok. Az melly mirtikvel mirték, ugyanazonval mírnek tünektek egyebek. Miirt*

⁷¹ Sylvester János (<https://www.evangelikus.hu/hireink/evangelikus-elet/szol-neked-az-itt-magyarul-sylvester-janos-az-els-teljes-magyar-nyomatott-ujszovetseg-forditoja> - Letöltés dátuma: 2021. 09. 27.)

⁷² Varjas 1982: 94

nized kediglen az te atyádfiának szemiben való kórószálat, az te szemedben való karószálat kediglen miért nem viszed eszedbe? Avagy mikíppen mondod ezt az te atyádfiának, hadd vegyem ki az kórószálat az te szemedből es íme karószál vagyon az te szemedben? Te tettetes szentsígű ember vesd ki először az karószálat az te szemedből, es annak utánna fogod láthatni az kórószálat hogy kivegyed az te atyádfiának szemiből ..."

Latin-magyar nyelvtant is írt. *Grammatica Hungarolatina* c. műve Újszigeten jelent meg 1539-ben. Vele kezdődik a magyar nyelvtantudomány és a törekvés az egységes helyesírásra. Könyvében magyaráz és rendszerez. De nemcsak a latin rendszereket veszi alapul, mert olyan nyelvi jelenségeket is rendszerez (névelő, tárgyias igeragozás), melyeknek nincs megfelelője a latinban.⁷³

Munkájának jelentősége abban rejlik, hogy bebizonyította, hogy a barbárnak hitt magyar nyelv épp úgy szabályokba foglalható, mint az ősi szent nyelvek, a héber, a görög, a latin. Nyelvműveléséhez még az is hozzátartozott, hogy Újszövetség-fordításában az olyan fogalmakat, melyeket a szövegben kellőképpen értelmezni nem tudott, a bibliai részek után külön fejezetben magyarázott meg. Másik fontos felismerése, hogy magyar nyelven is lehet antik időmértékes formában verselni. Az egyes evangéliumok összefoglalását disztichonokban adta, s szintén disztichonokban írta könyvének a magyar néphez szóló ajánlását is, elsőnek alkalmazva nyelvünkön az időmértékes verselést.

Egyik levelében így fogalmaz: *„Ezután a keresztény nemzetek... irigyelni fognak benniünket nyelvünk kiválósága miatt, amiben még utánozni sem tudnak. Melyik idegen nemzet ne csodálkoznék azon, hogy magyar nyelven görögöt és rómaid utánozva minden fajta verset lehet írni.”* A sorokból árad a nemzeti öntudat.⁷⁴

⁷³ Csehy 2019; Gintli 2010

⁷⁴ Dienes 2013: 3

Károlyi Gáspár **(1529 körül – 1592)**

A nagykárolyi születésű Károlyi Gáspár az egyik leghíresebb bibliafordító. Legjelentősebb tette a **biblia teljes magyar nyelvű fordításának elkészítése és kiadása** volt. A nagykárolyi születésű prédikátor 1586-ban fogott munkához, egyes adatok szerint három segítőtárssal. A nagy mű 1590 júliusában látott napvilágot Mantskovics Bálint nyomdájában, Vizsolyban. Forrása a Vulgata latin és a Septuaginta görög szövegén kívül egyéb latin és görög bibliamagyarázatok voltak, a többi magyar bibliafordításhoz való viszonya máig tisztázatlan.

A biblikus nyelv és stílus mintaképévé az ő fordítása vált, holott irodalmi nyelvi színvonal tekintetében helyenként még a korabeli átlagnak is alatta maradt. Károlyi önállóan fogalmazott műveiben maga is sokkal jobb stilisztának bizonyult, mint bibliafordításában. A teljes bibliának mégis példátlan sikere volt a magyar protestánsok körében, mindig a Károlyi-féle alapszöveget nyomtatták ki újra meg újra: a második világháborúig mintegy száz kiadásban jelent meg.⁷⁵

Az első teljes katolikus bibliát a Vulgata alapján fordította Káldi György. 1626-ban adták ki.

⁷⁵ Klaniczay 1964: 339

Szenczi Molnár Albert

(1574 – 1634)

Károli fordítását kétszer rendezte sajtó alá Szenczi Molnár Albert. Szakmai hozzáértésével rendezte, szerkesztette, ám „szent szöveggént” tekintette Károli fordításait.

Szenczi Molnár élete fő művének zsolttároskönyveit tekinthetjük, melyek *Psalterium Ungaricum* néven jelentek meg.⁷⁶ Példaképei Theodor Béza és Clément Marot francia zsolttárfordításai voltak. De jobban tudott németül és latinul, mint franciául, tehát segítségül használta a francia szövegek német és latin fordításait is. Ezek a Béza-Marot-féle fordítások francia dallamokra készültek. Szenci Molnár meg tudta valósítani, hogy a magyar szövegek jól énekelhetők legyenek a francia dallamokra. Így került általa a francia dallamkincs a magyar református templomokba. De így valósultak meg magyarul a francia versformák. Francia minták alapján olyan rímképleteket használt, amelyek mindaddig merőben ismeretlenek voltak minálunk. A formabőség pedig káprázatos, a 150 zsolttár mintegy 130 különféle versformában szólal meg.⁷⁷

Szenci Molnár rím-és verstechnikája nem éri utol se Balassit, se Rimayt, noha közel 150 versformát honosított meg költészetünkben, s műfordításaiban gyaníthatóan egyfajta folytonosan önmagára és környezetére reflektáló „szereplírárt” is művelt.⁷⁸

Ajánlott olvasmány: Károli Gáspár válogatott munkái (Vargha Balázs, 1958)

Harsányi István: A magyar Biblia (Budapest, 1927)

⁷⁶ Csehy 2019: 61

⁷⁷ Klaniczay 1964: 340

⁷⁸ Csehy 2019: 62

A reneszánsz kori próza

Heltai Gáspár

(?-1574)

A magyar reformáció író-prédikátorainak seregéből két jeles személyiség emelkedett ki: **Heltai Gáspár és Bornemisza Péter**. Kortársaikhoz képest átlagon felüli tehetségek voltak. Az írói tehetség és a szépirodalom művelése csak kettesük esetében találkozott. Ők hagytak hátra leginkább számottevő életművet. Más-más társadalmi környezetben tevékenykedtek, munkásságuk szerencsésen egészíti ki és zárja le a magyar reformáció irodalmát.

Az ország három részre szakadása után a magyar városok közül Kolozsvár volt az egyetlen, ahol nem a hanyatlás, hanem a virágzás, az előrehaladás volt a jellemző. Ilyen környezetben tevékenykedett Heltai. Fiatal korában mint szász evangélikus lelkész működött Kolozsvárott és a város patrícius polgárságához tartozott. Anyanyelve a német volt, egész életében németül prédikált, de már fiatalon megtanult jól magyarul, és végül a magyar nyelvű széppróza első jelentős alakja lett.

Vállalkozásai is igen jelentősek. Az általa létesített **nyomda** és az 1560-as évek elején létesített papírmalom nevezetesek. A század végén a kolozsvári Heltai-nyomda évente átlagosan négy kötetet bocsátott ki mintegy ötven ív terjedelemben.⁷⁹ Német nyelvű munkát csak néhányat adott ki, inkább **latin** és **magyar** nyelvű műveket tett közzé. Kiadványaiban nagy gondot fordított a következetes helyesírásra, és így azoknak nagy szerepük volt a magyar helyesírás szabályainak kialakulásában. Heltai Gáspár tudósokból álló munkacsoportot szervezett a bibliai könyvek magyarítására (1551–1565), s műhelyében néhány ószövetségi könyv híján teljesnek mondható fordítás készült el, mely hat kötetben látott napvilágot.⁸⁰

A magyar igények érdekében lett maga is íróvá (a magyar olvasóknak akart könyveket adni). A műhely kiadványait jórészt maga írta, fordította, szerkesztette. 1571-ig többnyire vallásos témájú könyveket adott ki, utána pedig világi tárgyú munkák kinyomtatásával foglalkozott.

Irodalmi munkásságát kizárólag magyar nyelven fejtette ki (fordítások, és szabad átdolgozások, vagy önálló írások). Nagy vállalkozása a biblia részenként való kiadása. De adott

⁷⁹ Gintli 2010: 117

⁸⁰ Zvara 2003: 14

ki még *Vigasztaló könyvecskét* (1553) – a boldog kimúlásra készít elő; ezt németből fordította. Vagy az *Isteni dicséreték és könyörgések* című imakönyvét.

Értekezései

Művei túllépnek a pusztán értekező irodalmi alkotásokon. Szinte már szépirodalmivá válnak, megtelnek szépirodalmi elemekkel.

Első jelentős műve *Az részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való dialogus* (1552). Egy német mű (nem fordítása, hanem) magyarra ültetése. Kiegészíti, rövidíti, alakítja a német szöveget. A Dialogusban már megmutatkozik Heltai írói személyisége és stílusa. Két kolozsvári polgár beszélgetésével formálta dialógussá a történetet és a témát. A mű éles társadalombírálat.

Nem teológiai kérdéseket, hanem világi témát feszeget (társadalmi ellentétek), de a kor szelleméhez igazodva megoldásokat a bibliában és a vallásban keresett.

Stílusa az az ízes magyar beszéd, mely Heltai későbbi műveit is jellemezte. Derűs kifejezések, jóízű szólások, képes beszéd sorakoznak egymás után.

Heltai Gáspár nevéhez kötődik a *Háló* (1570) – vagy *Hispániai vadászság* címen is emlegetett értekezés magyarítása is. Ebben az inkvizíció szörnyűségeit mutatja be. Eredetije Gonsalvius Reginaldus spanyol szerző latin nyelven megjelent műve, melyben a spanyolországi inkvizíció borzalmait írta le tíz jámbor keresztyén áldozat históriáján keresztül. A könyv tolmácsolására János kérte fel. Benne leírja, hogy hogyan kínozták, büntették az áldozatokat, és bélyegezték meg az eretnekséggel. A szörnyűségeket és cselszövényeket leleplező írásmű Heltai kezén valósággal bűnügyi izgalom olvasmány lett.⁸¹

Szépprózai elbeszélései

Legfontosabb és legnépszerűbb műve a *Száz fabula* az ezópusi hagyományból indul ki, bár lényegesen önállóbb és felnőtt közönségnek szóló mesegyűjtemény. Az értekező és oktató jelleget teljesen háttérbe szorította a szépprózai elbeszélés mód.⁸²

⁸¹ Csehy 2019: 68

⁸² Gintli 2010: 18

A fabulák „embertől talált és meggondolt dolgok”, tehát nem igaz történetek. Ettől függetlenül tanulságosak és hasznosak. „*Miért hogy nem csak a puszta fabulákat szörzettem egybe, hanem minden fabulának az értelmét is melléje töttem*” – írja Heltai saját munkája kapcsán.

A munka 1566-ban jelent meg Kolozsváron. Az eredeti szűkszavú példázatokot teljesen átformálva ültette magyarra. Melléjük pedig magyarázatokat fűzött.

Ahol teheti, érzékelhető, konkrét kifejezéseket használ: *fogait csikorgatván el pironkodék...*

Szívesen él képekkel, szólásokkal: *más ember marháját vadásszák, bőretökkel fűzettek...*

Találó hasonlatokat használ: *olyanok a tisztbeliek, mint az út mellett való hársfa. Mikor eső leszen, mind alája futnak az emberek, és ott oltalmazzák magokat az esőtől. Ha elmúlik az eső, tehát mindenki szakaszt annak az ágaiban, ki süvegre teszi, ki az alfelét megtörli vele...*

Az eredetileg szinte puszta környezetet, a sivárnak tűnő mesét szépen telíti Heltai a különféle eszközök segítségével. Jó példa erre *Az agg lóról és agg agárról* című 22. mese. A német eredetiben csak a kutya panaszkodik a gazdájának, hogy vénségére rosszul bánik vele. Heltai viszont megható jelenetet rajzol róluk, a verőfényes napfényben beszélgető két öreg jószágról, akik elpanaszolják reménytelen sorsukat, de még vénségükre is kijár a jó.

Feltűnik a mesékben a környezetrajz: hegyek tövében, patakok mellett, legelők, erdők, kis falu határában játszódnak a mesék.

Heltai egyre jobban elmélyíti a mesék mondanivalóját is. Az ezópusi állatmesék az ember sorsát, viselkedését szimbolizálják. Ennélfogva kitűnő alkalmat adnak erkölcsi és társadalmi tanulságok levonására. Heltai emellett konkretizálta és aktualizálta is a helyzeteket.

A mesékben Heltai inti a szegény népet, hogy békén tűrje nyomorúságát, és mindennel megelégedjen. Másrészt fenýíti a nagyurakat, hogy isten megbünteti majd őket a szegények sanyargatása miatt.

Az Egy nemes emberről és az ördögről szóló 99. fabula valóságos reneszánsz elbeszélés, melyben Heltai a 16. századi magyar széppróza legművészebb alkotását teremtette meg.⁸³ A mesében a gazdag nemesember és cifraasszony uralkodását, majd pedig bukását mutatja be. Ez

⁸³ Klaniczay 1964

már nem is állatmese, itt a jelképes állatalakok bőréből végképp előbújik az ember. Egy kegyetlen és fősvény nemesúr az ördögöt fogadja fel ispánjának, aki a legagyafúrtaabb módszereket találja ki a jobbágyok sanyargatására, és utolsó fillérjeikből is kiforgatja őket. Heltai csupa olyan ravasz trükköt tulajdonít az ördögnek, amelyeket a valóságból lesett el. Egy esztendő leteltével az ispán kéri a kialkudott bérét, amely nem más, mint amit a parasztok önszántukból hajlandók adni neki. Egy paraszttasszony meghallván, hogy jön a faluba a gyűlölt nemesúr, így kiált fel: „*Ördög vigye el a vérszopó, kegyetlen árolót!*”, mire az ördög mint a neki ily módon megszavazott járandóságot elviszi a nemesembert a pokolba. A kénköves, tüzes tó felé vezető úton a nemesember kegyelemért könyörög, de hiába, sőt még azt is megtudja az ördögtől, hogy a felesége megcsalta a legjobb barátaival. A parázna asszony hűtlenségének beleszövése a történetbe igazi novellisztikus csattanó. Végül az ördög valóságos víziót fest a pokolbeli a tóról, amely kicsiny immár ahhoz, hogy befogadja mindazokat a hamis, vérszopó, dúló-fosztó urakat, nemeseket, akiket társaival együtt hordott belé.⁸⁴

A Száz fabula szelleme teljesen vallásos. Heltai mégis áttörést hozott vele. A több évezredes mesekincset a hazai viszonyokhoz hasonlította, igazította. Ő az első szerző, aki eleven dialógusokat ültet a magyar nyelvű elbeszélő prózába, és ezt a hatást elsősorban azzal éri el, hogy tartalmi részletekkel egészíti ki a latin eredeti szűkszavú párbeszédeit.⁸⁵

- *Ajánlott olvasmány: Heltai Gáspár: Száz fabula*

⁸⁴ Heltai Gáspár (<http://enciklopedia.fazekas.hu/palyakep/magyar/Heltai.htm> - Letöltés dátuma: 2021. 09. 27.)

⁸⁵ Gintli 2010: 119

Bornemisza Péter

(1535-1584)

A magyar reformációnak Heltai mellett a másik nagy íróegyénisége. Messze túlnőtt a prédikáció-irodalom keretein. A reformáció és a humanizmus szinte egyenlő erővel érvényesült munkáiban.

Bornemisza nemesi rangú családból született. Élete fordulatokban gazdag, szülei elvesztése után rokonai nevelték. Deákos műveltségét Magyarországon szerezte, de megfordult külföldi egyetemeken (Padova, Bécs, Wittenberg) is. A hitújítás harcosa, de nem tudja teljesen rászáni magát a reformátori pályára.⁸⁶

Pályáján világi értelmiségiként indult el (kancellár volt). 1564-ben otthagya a világi foglalkozást, prédikátorrá lett Balassi János zólyomi udvarában. Bécsbe idézik a katolikus egyházi törvényszék elé, de sikerül kimagyaráznia magát, s visszatér Zólyomba. Itt a prédikátorság mellett intézi Balassi egy-két ügyét is. Mindeközben a Balassi-fiúk, Bálint és Ferenc nevelését, tanulmányaik irányítását is ellátja.

Prédikált és a prédikációit le is írta. A gazdagoknál pedig ahol tehetette, pénzt gyűjtött, hogy munkáit kinyomtathassa. Majd Semptén könyvnyomtató műhelyt rendezett be, ahol tíz évig szinte csak saját műveit nyomtatta. Az *Ördögi kísértetek* című műve miatt megharagszanak rá. Emiatt el is fogják, börtönbe zárják, ahonnan sikerül megszöknie. Élete végéig könyvein dolgozott, korai halála azonban megakadályozta terve megvalósításában. 1584 nyarán halt meg.

Egész életében a kőkemény, meginghatatlan hit uralta életét, és emellett a humanista műveltséget is magáévá tette. Reformátor és reneszánsz ember egyszerre. Babonás hiedelmek és hitújító nézetek éltek benne egymás mellett.

Versei

Egyetlen világi verse maradt csak ránk. *Siralmas énnéköm...* A külföldi tanulmányútra készülő diák búcsúja a vers, amit „*jó Husztnak várában*” írt meg 1555 körül. Ebben egyéni sorsának keserűségét vetíti elénk. A versben a 16. századi magyar sors sűrűsödött.⁸⁷ Bornemisza saját életének keserűségét fogalmazta meg költeményében. A lírai én fájdalmas panasza azonban a

⁸⁶ Klaniczay 1964

⁸⁷ Klaniczay 1964: 376

kor általános élettényeit is magába foglalja. A búcsúzás beszédhelyzete Janus költészetére emlékeztet és élménylapja lesz Balassi lírájának. Az idegenbe induló ember fájdalmas kiáltásaként hat a szakasz záró sorok (refrén) retorikája. Ugyanakkor az országot megszálló (németek, törökök) ellenség és a belső bajok együttes hatása a Magyarországért könyörgő költői attitűd.⁸⁸

A vers hat szakaszból áll. A szakaszok első két sora felező tizenkettes, a refrén 6/7 osztású tizenhárom szótagú ütemhangsúlyos verselésű sor. A vers a későbbi kuruc kori költészetben kiteljesedő bujdosó-búcsúzó énekekkel, versekkel van rokonságban.

A többi szerzeménye már mind vallásos tárgyú. Bornemisza versei, lírai alkotásai fejlődéstörténetileg kitűnő alkotások. Ám irodalmi szempontból egyéb művei mégis jelentősebbek.

Az Elektra-feldolgozás

Tragédia magyar nyelven címmel még bécsi tanulmányai idején elkészítette Szophoklész tragédiáját. Ez nemcsak egyszerű fordítása a görögnek. A tragédia témája, a történet magja ugyan nem változott, felfogásában azonban az egész mű 16. századivá és magyarrá lett. Az antik játékból egy, a kegyetlen urakat, fejedelmeket intő, bíráló keresztyén tragédiát formált. Műve a 16. századi drámaírás legnagyobb darabja.

A Postillák (szentbeszéd)

A prédikációirodalomban kiemelkedő jelentőségűek Bornemisza alkotásai. Beszédei érdekes, színes előadások. A középkor prédikáció-irodalma után ezt a műfajt Bornemisza teremtette újjá, ő fejlesztette irodalmivá.⁸⁹

Bornemisza volt az első, aki az év összes egyházi ünnepére és vasárnapjára írt prédikációt, sőt, ugyanarra a napra többet is. 12 év postilláit öt kötetben nyomtatta ki.⁹⁰ Az évek jelentős változást mutatnak írásaiban. Az elején nagyon ragaszkodik a vallási tanokhoz, bibliai példákhoz, ám az idő előrehaladtával egyre több személyes élménnyel egészíti ki beszédeit. A

⁸⁸ Bornemisza Péter: Sirmalmas énnéköm (<https://tudasbazis.sulinet.hu/hu/magyar-nyelv-es-irodalom/irodalom/irodalom-9-osztaly/protestans-enekkolteszet-a-protestan-enekkolteszet-mufajjai/bornemisza-peter-sirmalmas-ennekom> - Letöltés dátuma: 2021. 09. 27.)

⁸⁹ Klaniczay 1964

⁹⁰ Csehy 2019: 70

harmadik kötettől már rengeteg személyes élmény, szórakoztató történet színesíti. Mind szépirodalmi jellegű elemek.

A negyedik kötet egyik része már annyira eltávolodott a postilla műfajától, hogy azt külön adta ki *Ördögi kísértetek* címmel. A mű túlnőtt a prédikáció keretein. Az első rész az ördög természetével, cseleivel és a védekezés módjaival foglalkozik részben saját élményei, részben két – általa jól ismert, de meg nem nevezett – „főember” élete alapján. A második rész valójában példatár a mű első felében kifejtettek bővebb illusztrálására. Itt számos külföldi forrást is kimutattak.⁹¹ A mű kiadása botrányt okozott elsősorban azért, mert mindenki számára nyilvánossá váltak az arisztokrácia és a papság életéből szóló erkölcstelen, bűnös életről tanúskodó történetek, amelyeket addig csak a szóbeszédben forogtak.⁹²

Munkája célja az volt, hogy az ember szándékától sokszor független, de rossz hajlamokat feltárja, megmutassa, és ezáltal segítséget adjon azok leküzdésére is, illetve a bűnök elkerülésére. Művében Bornemisza a lényegre törekszik, tömör megfogalmazásokban.

Bornemisza munkájában fontos, hogy számos bájoló imádság feljegyzése révén konzerválta a népi vallásosság legősibb gyökereit. A tardoskeddi Szerencse Benedekné szövegeit „*nagyanyjátul és egy misemondó paptul*” tanulta. A kis gyűjtemény csúzra való báj, fejfájás, torok, ficam, igézet, fekély és geleszta (giliszta) elleni varázssénekek csokra.⁹³

- *Ajánlott olvasmány: Bornemissza Péter: Ördögi kísértetek (Részletek)*

⁹¹ Csehy 2019:70

⁹² Gintli 2010: 121

⁹³ Csehy 2010: 149

A humanizmus és a reformáció jegyében születő deák-kultúra

Deák műveltségnek a magyar későközépkor – már nem lovagi és még nem humanista – világi kultúráját nevezzük. Hordozója a világi értelmiség, a deák (literátus) réteg volt. A reneszánsz idején a deák irodalom a reformáció időszakában érvényesült újra. Ez az az időszak, amikor a deák-műveltség a társadalom egészét átfogta. Az írás-olvasás terjedésével a főúri réteg csak egy kis része jutott el a magasabb humanista műveltségig, így a főurak udvarában a deák kultúrájú elem volt többségben.⁹⁴

A deák-irodalom alkotói/szerzői művelt hivatásos értelmiségiek, korabeli szóhasználattal: deákok. A deák, vagy latinosan literátus, jellemzően városi, mezővárosi közegekből származik, de találunk közöttük jobbágysorból kiemelkedőket és kisnemesi származásúakat is (zászlósurak, vagy polgári tisztviselők, hivatalos énekmondók...).⁹⁵ Bár társadalmi és osztályhelyzetük miatt igen nagy különbség volt a deák-szerzők között, magyar nyelvű írásaikban mégis egyazon kultúra és ízlés képviselői.

A deák-szerzők az írott szó felsőbbrendűségét hirdették. Az írott szó az igaz, isteni eredetű, tehát amit leírtak, az csakis az igazság lehetett, valamely megtörtént dolog. Igazmondásukat hangoztatták is gyakran.

Megírt történeteiket, a legszélesebb közönségnek szánták. Vezető műfajuk az epikus **históriás ének** lett. A legtöbbjük azonban csak szellemi alkotója művének, az énekszerző és énekmondó más személy volt. A szöveg dallamra készült. Előadásuk zenekísérettel történt lant vagy hegedűszóval. Sajnos a világi dallamokból alig ismerünk valamit, Tinódiét kivéve. Csak későbbi forrásból, vagy közvetett adatokból rekonstruálhatunk valamit.

A históriások világirodalmi témákat is feldolgoztak. Énekeik célját, mondanivalóját tekintve teljesen új szemszögből közelítették meg az alkotást.

- *Ajánlott olvasmány: Mezei László: Deákság és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlat*

⁹⁴ Klaniczay 1964: 384

⁹⁵ Gintli 2010: 90-91

Tinódi Sebestyén (1505 vagy 1515-1556)

A főként hadi eseményekről szóló tudósító ének nem más, mint versbe szedett tudósítás, beszámoló, rendszerint valamely, a közelmúltban történt eseményről. A tudósító ének jeles képviselője Tinódi Sebestyén, akit Lantosként ismer a szakirodalom.⁹⁶

A magát Sebestyén deáknak nevező énekes Tinódon született. Iskolázott, művelt volt, erről latin tudása és zenei képzettsége tanúskodik. Urának, Török Bálintnak hadi vállalkozásaiban is részt vett, s így sérült meg egy alkalommal (egy penge levágta két ujját). Lehet, hogy e sebesülés következtében adta fejét az énekszerzésre.

1554-ben a kolozsvári Hoffgreff-nyomdában Tinódi Sebestyén versgyűjteményt jelentetett meg *Cronica* címmel. Ezt tekinthetjük első magyar nyelvű nyomtatott verseskönyvnek.⁹⁷ Benne főként azokat a históriákat válogatta össze, amelyek hadi eseményekkel foglalkoznak. Az itt szereplő énekeinek (22 darab) a kottáit is kinyomtatta.

Énekeinek hiteles forrást keresett. A nagyon és jelentősebb események helyszínét felkereste, hogy hiteles anyag álljon a rendelkezésére. Énekei valamilyen kortárs eseményről, legtöbbször a törökök ellen vívott végvári harcokról tudósítanak.⁹⁸ Ő elsősorban nem verselni akart, hanem a „*lött dolgok*”, vagyis az igaz történetek, események megörökítésére törekedett. Az effajta tudósítások G. Czintos szerint az újságok kora előtti publicisztika szerepét töltötték be.

Tinódi pályáját egy főúri család lantosaként kezdte, majd félig-meddig hivatásos költő vált belőle. Tárgykörét tekintve históriái igen változatosak. Énekei általában négy fő témakör szerint oszlanak meg:

1. vallásos históriák
2. tudósító ének
3. krónikás énekek
4. regényes história

Legjelesebb tudósítói éneke a *Buda veszéséről és terek Bálint fogságáról* (1541) című, mely a németek és törökök által fenyegetett Buda eseményeiről tudósít.⁹⁹

⁹⁶ Csehy 2019: 78

⁹⁷ Gintli 2010: 133

⁹⁸ G. Czintos 2008: 31-42

⁹⁹ Csehy 2019: 78

Másik jeles alkotása a *Budai Ali basa históriája* (1553), melynek egyik részlete Drégely ostromát, a várkapitány Szondi György hősie harcát és dicső halálát jeleníti meg. Tinódi egyik legizgalmasabb históriájának tartják.

A leghosszabb Tinódi-ének a négy részből álló *Eger vár viadaljáról való ének*. Első rész: a vár leírása, előkészületek, török vezér levele a megadásról. Második rész: seregszemle. Harmadik rész: hadi, diplomáciai levélváltások, Gergel deák tűzszerszámaival visszaveri a törököt. Negyedik rész: második török ostrom, a törökök elvonulása, diadal.¹⁰⁰

Tinódi megírta az ének rövidebb változatát is: *Egri históriának summája* címmel. A mű Gárdonyi *Egri csillagok* c. regényének egyik fő forrása volt.

Irodalmunk színvonalát emelő további históriásokról és históriákról Csehy Zoltán nyújt részletes leírást.¹⁰¹ Az 1560-as évek után már nemigen jelennek meg nyomtatásban tudósító énekek. Az országos jelentőségű eseményekről korszerűbb és igényesebb közvetítő műfajok szolgáltak információkkal.¹⁰²

- *Ajánlott olvasmány: Tinódi Sebestyén: Egri históriának summája*
 - *Zenei feldolgozás hallgatása Benkő Dániel előadásában*

¹⁰⁰ Csehy 2019

¹⁰¹ Csehy 2019

¹⁰² Gintli 2010: 139

A reneszánsz fénykora

A 16. század utolsó harmadában jelentkeztek az irodalom legszebb alkotásai. Humanizmus és reformáció összefonódott, egyre nőtt az írni-olvasni tudók száma. A reneszánsz fénykora a szerelmi témájú irodalomban teljesedett ki. Megjelent a klasszikus értelemben vett szépirodalom.

A líra, epika, dráma terén indult el a folyamat a magyar nyelvű reneszánsz szépirodalom kialakulásához. A szépirodalmi művek kezdetben még a deák modorban (latin, kötött forma, esztétikailag silány) íródtak, lassan azonban a reneszánsz ízlés (személyes, tetszeni akarás) jellemezte a műveket. Teret nyert a szubjektív vallomás és a tisztán szórakoztató szándék.

A folyamat a reneszánsz udvari kultúra virágzásával párhuzamos. A magyar reneszánsz udvari kultúra eredetéről, forrásairól azonban keveset tudunk. Középkori gyökereit feltételezve annak igen kevés nyoma maradhatott a 16. századra. Valószínűsíthető, hogy a reneszánsz udvari kultúrára Magyarországon két irányból – Itáliából és a bécsi udvarból – érhatték hatások.¹⁰³ Tartalmában és stílusában is reneszánsz, s többnyire főnemesi szerzők alkotásai. Egy olyan irodalmi tér jön létre, mely jó talajt biztosított **Balassi Bálint** munkásságának, tehát **a magyar irodalom első klasszikusának**.

¹⁰³ Gintli 2010

Balassi Bálint (1554-1594)

Janus Pannonius után a magyar irodalom költőegyeniségei közül kiemelkedik Balassi Bálint. Balassi Bálint. Költészetével a magyar nyelvű reneszánsz líra kezdeményezéseit és eredményeit képes volt összefoglalni és tovább építeni, s a hagyományos énekköltészet szintjéről a műköltészet magasába emelni.¹⁰⁴

Balassi hagyományteremtő költőnek tekinthető a magyar líratörténetben. Az udvari jellegű szerelmi lírát ő honosította meg magyar nyelven; a vallási költészetben a zsoltáros fordítások hagyományát személyes, egyéni hangvétellel újította meg; a *Szép magyar comoediával* megteremtette a magyar nyelvű udvari drámát, és egy új versformát terjesztett el, a háromszor19 szótagból álló, 6/6/7-es osztású, belső rímelésű ütemhangsúlyos Balassi-strófát.¹⁰⁵

Élete¹⁰⁶

1554. október 20-án Zólyom várában született Balassi János és Sulyok Anna elsőszülött gyermekeként. A dúsgazdag báró fia gondtalan, fényes jövőnek nézhetett elébe, s hogy ez mégsem így történt, azt éppen apjának, apja későbbi balcsillagának köszönhette. Tőle ugyanis nemcsak szertelen, zabolátlan természetét kapta örökölni, de politikai kegyvesztettségét, összekuszált pereit, ellenségeit, rokon- és ellenszenveit is. Igaz, költői talentumát szintén apjától örökölte.

Kitűnő nevelést kapott. Apja udvarában Bornemisza Péter tanította a vallás, valamint a latin nyelv és kultúra elemeire.

Életének első, sorsdöntő dátuma 1569, amikor Miksa király Balassi Jánost és sógorát, Dobó Istvánt – hamis rágalom alapján – összeesküvés gyanúja miatt elfogatta. A család Lengyelországba menekült. Itt készült az ifjú Balassi első ismert zsenyéje, a "németből magyarra az ő szerelmes szüleinek háborúságokban való vigasztalására" fordított vallásos elmélkedés, a *Beteg lelkeknek való füves kertecske* (Krakkó 1572). A mű a szerző irodalmi

¹⁰⁴ Klaniczay 1964

¹⁰⁵ Gintli 2010: 162

¹⁰⁶ Életrajzi adatok Balassi Bálintről: Klaniczay 1964; Csehy 2019; valamint

<http://enciklopedia.fazekas.hu/palyakep/magyar/Balassi.htm> - Letöltés dátuma: 2021. 09. 27.

munkásságának kezdeteként is tekinthető. A királyi udvar bizalmát azonban sem az apa, sem pedig családja visszaszerezni már többé nem tudta.

Mikor Báthori Istvánt 1576-ban a lengyelek királyukká választották, új hazájába sok erdélyi úrral és katonával együtt a "fogoly" is követte. Lengyelországban belevetette magát a színes, kulturált udvari élet forgatagába. Mire apja várába, Liptóújvárra hazaérkezett, az már nem volt az élők sorában, a könnyű életnek vége szakadt, saját lábára kellett állnia.

26 éves volt ekkor. Művelt udvari ember vált belőle. A magyar mellett még nyolc nyelven tudott: latinul, szlovákul, horvátul, lengyelül, románul, törökül, németül és olaszul.

Házasodási terveit és kísérleteit később sem pártfogolta a szerencse. Annál nagyobb sikerei voltak a "megtiltott szerelemben". Könnyű kalandok és futó viszonyok után, 1578-ban végzetek összehozta a "halhatatlan kedvessel": Losonczy Annával (*Anna-versek*). A nő a horvát bán felesége volt, és hatalmas vagyon örököse. Férje gyakori távolléte miatt is a szerelemre éhes szépasszonyban Balassi méltó partnerre talált. Közel hat évig tartó szerelem volt kettőjük viszonya. Ezalatt az idő alatt költészete kivirágzott.

1579 tavaszán hadnagyságot vállalt Egerben. Négy esztendőig szolgált a legdicőségesebb magyar végvárban. Egerből is távoznia kellett, s felszabadult energiái jó részét alkalmi portyázásokra, állandó pereire, s a zólyomi, selmecbányai stb. polgárokkal való viaskodásokra fordította, duhajkodásokra vesztegette. Vad természetű volt, minden szoknya tűzbe hozta.

A botrányok híre természetesen Losonczy Anna fülébe is eljutott. De a nála idősebb asszony mindig megbocsátott. Még pénzzel is segítette. Végleges szakításuk oka Balassi későbbi felesége, Dobó Krisztina lett. Elvette özvegyen maradt gazdag unokahúgát, és ezzel vagyoni helyzetét is stabilizálta. De a házasság, amelytől talpra állást remélt, csak keserűséget hozott, s elrontotta egész életét. Egyrészt az unokatestvérek közötti házasság tiltott, amiért később felesége bátyja beperelte. És a vagyon megszerzése sem volt egyszerű. A bajokat betegsége is tetézte.

A végleges csapást felesége árulása jelentette. Dobó Krisztina már látta, hogy Balassi fölött tornyosulnak a felhők, így saját bátyjával egyezkedett. Balassi válopert indított, pedig közben fiúk, János is megszületett.

Balassi, amikor érezte, hogy szorul a hurok, minden vagyonát, ingatlanát potom pénzért unokaöccsének eladta. Erdélybe akart szökni. Ez idő alatt (3 év) verset sem írt, csak néhány panaszos költeményt alkotott.

Aztán egyszerre fordult a kocka. A pereskedést abbahagyták, feleségétől elvált, és katonai szolgálatba lépett. Közben Losonci Anna özvegygé vált, s Balassiban újra felcsillant a remény. Újra írni kezdett. (Júlia-versek) megintcsak Losonczy Annának. Ezzel az időszakkal a magyar irodalom nyerte a legtöbbet: egy ragyogó petrarkista versfűzért (Júlia-ciklus) és egy pásztordrámát (*Szép magyar komédia*).

1589-ben búcsút mondott mindennek, eltávozott az országból. Lengyelországba ment hátra hagyva Annát, az anyagi ügyeit és mindent. Elhatározta, hogy már csak a hadakozással és a tudománnyal fog foglalkozni. Lengyelországban várt rá az új szerelem: Szárkány Anna. A boldogsága a magyar irodalomban újabb versfűzért eredményezett: Célia-versek.

A lengyel-török háború elmaradt, s Balassi hirtelen megint hazamegy. A tudománnyal is foglalkozik, s ennek révén barátokra lel. Ekkor kerül előtérbe Rimay János, Balassi emlékének és költői hagyatékának védelmezője és gondozója.

1593-ban a tizenöt éves háború magával ragadja, hadba vonul. 1594-ben érte a végzetes ágyúlövés, mely után tíznapi betegeskedést és szenvedést követően meghalt.

Életútja nem mindennapi volt. Életét a környezetével, a hatalommal való állandó összeütközés mellett élte le. Felemelkedni akart, de kudarcot vallott. Ám bukásai csak nagyobb lendületet adtak további terveinek. Ennek a feszültségnek köszönhető költészete is. A szerelem, a vitézség, a természet szépsége és néha isten jelentik számára a másik, a szebb, a jobb világ ígérését, melyet sikerült versekbe öntenie megteremtve ezzel a magyar reneszánsz igazi szintézisét.

Verseit szerelmes, vitézi és istenes énekekre osztják.¹⁰⁷ A szerelmi költemények legnagyobb részét csak egyetlenegy fontos szövegforrásból ismerjük, az 1874-ben megtalált, „*az maga kezével írt könyvbüi kiírt*” Balassa-kódexből, amelyet 1655 után másoltak.¹⁰⁸

Szerelmi lírájának kibontakozása, az Anna-versek

Balassi a reneszánsz ember öntudatával a szerelmet az élet egyik legnagyobb értékének tekintette.¹⁰⁹ Ennek egyik bizonyítéka a neves drámai alkotása, a *Thirsisnek Angelicával, Sylvanusnak Galatheával való szerelmekről szép magyar comoedia* (1589). Ez a komédia a

¹⁰⁷ Csehy 2019: 115

¹⁰⁸ Gintli 2010: 162

¹⁰⁹ Balassi Bálint (<https://www.scribub.com/limba/maghiara/Balassi-Blint10221102215.php> – Letöltés dátuma: 2021. 09. 27.)

Júlia meghódítására tett kísérletének egyike. Alkotásával meghonosította a reneszánsz szerelmi komédiát a magyar irodalomban.

De térjünk vissza Balassi korábbikölteményeihez. Legelső ismert versei Erdélyben keletkeztek 1575-1576 táján. Ettől az időtől házasságáig (1584) tartott szerelmi lírája fejlődésének 1. korszaka.¹¹⁰ Ebből a mintegy 10 évből 27 szerelmi költeménye maradt fent. Múzsái főnemes asszonyok, kisasszonyok (pl. Krusith Ilona), de versei főként Losonczy Annához szólnak. A gyötrő szerelem, a szenvedély szólal meg ezekben a költeményekben.

Balassi is folytatója a középkori virágének-költészetnek. Költői inspirációját elsősorban a kortárs népszerű dalköltészet jelentette: versmintái között található lengyel nóta, népszerű olasz sziciliána.¹¹¹ Verseinek sorait dallamra írja meg. Olasz dallamra, vagy valamilyen tánc, nóta ritmusára írja verseit.

Számtalan jelét adta átlagon felüli tehetségének. A feltűnő dallamok, ritmusok, versformák, és maga a verselés utánozhatatlansága. A hagyományos magyar versformák (ütemhangsúlyos (magyaros) verselés – felező tizenkettesek stb.) mellett különböző más, idegen ritmusokat is kipróbál. Balassi sorainak többsége kétütemű nyolcas, de szokatlan bennük a hármas tagolás (3+2+3):

*Minap én / úton / jártomban
láték két / hattyút / egy tóban
Hogy volna / csendes / úszásban.
(Egy horvát virágének nótájára. Aenigma)*

Balassi versei esetében belső rímekkel is találkozunk, a hosszabb verssorokat tagolja így az ütemhatároknál.

*Örömré fordít, haszólít, magához édes szavával,
Boldogít, ha hozzá szorít, ölelve gyenge karjával.
(Balassi versei Ötödik; Az Gianeta Padovana nótájára)*

Az ilyen forma vezette el őt a **Balassi-strófa** kialakítására. Balassi leggyakrabban az ún. Júlia-versekben használja. Legismertebb példája a reprezentatív Balassi-strófa,¹¹² melynek rímképlete

a6 a6 b7, c6 c6 b7, d6 d6 b7 (leegyszerűsítve: aab ccb ddb)

¹¹⁰ Klaniczay 1964: 455

¹¹¹ Gintli 2010: 163

¹¹² Balassi Bálint (<http://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/balassi/bbpal121.htm> -

Letöltés dátuma: 2021. 06. 05.)

Így tulajdonképpen három hosszúsorból (b-rímek) áll a versszak, minden sorban belső rímekkel. Például:

„*Királi méltóság, tisztesség, nagy jószág idővel mind elvesznek,
Nagy kövek hamuá s hamu kősziklává nagy idővel lehetnek;
Jó hírnév, dicsőség, angyali nagy szépség idővel porrá lesznek;*”
(Balassi Bálint: *Az ő szerelmének örök és maradandó voltáról*)

A Balassi-strófa eredete régi és lezáratlan verstani vita tárgya – írja Csehy Zoltán. Egyesek hugenotta zsoltároskönyvből, esetleg minnesang-ból eredeztetik, megint mások a középkori latin szekvenciákban keresik eredetét.¹¹³

Tavaszi énekei és vitézi versei

Balassi igazi vitézi verset, katonaéneket csak egyet írt 1589-ben (*Egy katonaének*).¹¹⁴ De írt emellett három másikat, mely kimagaslik a többi közül, s melyeknek ihletője a szerelem, viszont a vitézi élet élménye is benne van. Azzal a különbséggel, hogy nem a szerelméhez eseng, hanem örvendezik a szerelem elmúlása felett. Bennük rejlik a végvári vitézek öröme.

Egykori trubadúr témát dolgoz fel a *Kiben örül, hogy megszabadult az szerelemtől* című versében. A portyára induló szerelemtől megszabadult vidám katona élménye olvasható benne.

A másik két költemény – a *Széllel tündökleni* és a *Borivóknak való* – a tavaszének típusába tartozik. A tavasz, a megújulás, Balassinál a szerelemtől való szabadulás szimbóluma.

A tavasz-élmény legszebb irodalmi megfogalmazása e két vers. A *Borivóknak való* tipikus reneszánsz tavaszének. Őszinte élmények hatására született. Mintái között ott lehetnek a középkori természethimnuszok is. „*Aldott szép Pünkösdnek gyönyörű ideje*” – kezdi a verset, s a pünkösdi dicsérete az egész költeményen végigkísér: „*te nyitod*”, „*te öltöztetsz*”, „*neked virágoznak*” stb. A költeményben a természetábrázolás ötvöződik a pünkösdi egyházi költészet hangjával.¹¹⁵

Egy katonaének

¹¹³ Csehy 2019: 122

¹¹⁴ Gintli 2010: 163

¹¹⁵ Csehy 2019: 121

Amíg a tavaszénekekben a vidámság, és túlradó optimizmus tükröződik, addig a katonáénekekben a reményét veszve távozni készülő vitéz szólal meg. Ekkor döbbsent rá, hogy nincs „*ez széles föld felett szebb dolog az végeknél*”.

A költemény forrásai közé soroljuk a históriás énekeket, a török-magyar háborúról szóló műveket. 1589-ben írta hazájából való távozásakor, így a hazaszeretet, a vitézség verse is egyben.¹¹⁶ Balassi-strófában íródott

A költemény 9 strófából áll. Szerkezetileg különleges, „hárompillérű” verskompozíció.¹¹⁷ Az **első** strófa a végvári élet himnikus, magasztalása, **a középső, az ötödik** a vitézek erkölcsi magatartásának összefoglalása, etikai kódex, **a kilencedik, a záró strófa** pedig áldás és búcsú. E három kulcs-strófa zárja közre a vitézek harcra készülődésének, valamint magának a harcnak tömör leírását a 2–4., illetve a 6–8. szakaszokban.

A vers műfaja közösségi óda, amely közösségnek a költő is tagja volt. A mű egy értékrend, általánosságban a keresztény hit védelméről szól. Ezt abból következtethetjük, hogy Balassi halálos ágyán is Istenhez fordult: „*A Te katonád voltam én is!*”

Tinódi Sebestyén megfogalmazásában *menyei és földi elismerés várt az elesett hősökre. E kettősségből Balassi most az utóbbit teszi egyetemessé és kizárólagossá, s ezzel a végvári katonákat a reneszánsz kor legigazibb képviselőivé avatja.*¹¹⁸

Istenes énekei

Balassi költészetében végig jelen vannak az istenes, vallásos versek. Kronologikus sorrendbe nem is nagyon lehet állítani. A legtöbb és legszebb istenes versek a házassága előtt, illetve az azt követő válságos években születtek.¹¹⁹ Nála a szerelmi és vallásos költészet egységet alkotott. Mivel Isten is éppoly elérhetetlen, mint az imádott hölgy. Ugyanakkor a vallásos versekben tudta kifejezni dühét, megvertségét. Húsz istenes verséről tudunk.¹²⁰

Az istenes énekekben gyakran előkerül a halál gondolata, főként az utolsó költeményekben. A reménytelenség, a hontalanság állapotában fohászokodott istenhez a *Nincs már hová lennem...* kezdetű megindító kis könyörgésében:

¹¹⁶ Ginlti 2010: 185

¹¹⁷ Csehy 2019: 121

¹¹⁸ Imitáció és eredetiség a reneszánsz költészetben

(<http://www.forum.ebacalaureat.ro/viewtopic.php?f=348&t=1382> – Letöltés dátuma: 2021: 06. 05.)

¹¹⁹ Klaniczay 1964: 464-465

¹²⁰ Csehy 2010: 122

„Áldj meg vitézséggel s az jó hírrel névvel,
Hogy szép tisztességgel mindent végezzek el,
Öltöztess fel fegyvereddel, jó ésszel, bátor szívvel.”
(Balassi Bálint: *Egy könyörgés. Részlet*)

A vallásos tematika adta meg számára a szubjektív teret mondanivalója kifejezésére, legyen szó élete félresiklásáról, szíve fájdmáról.

Istenes versei közé tartozik a *Kiben bűne bocsánatáért könyörgett*, és az *Adj már csendességet...* című költemények. Életében a harmóniát kereste, a földi boldogságot, s ezeket nem találván, már csak a lelki békét, a lélek csendjére vágyott. Könyörgés, érvelés és indoklás váltogatja egymást. A strófaszerkezete: megrövidített Balassi-strófa. Az érvelések mellett önmagával vitázik.

Adj már csendességet... utolsó istenes versei egyike, remekműve, melyben az elmúlás, a halálban való megnyugvásnak ad hangot. Vallásos bujdosó vers. A teljesen egyedül maradt, a barátaitól, hazájától, kedvesétől hátramaradt magányos lélek könyörgése.

Júlia-versek, Júlia-ciklus

Méznél édesb szép szók, örvendetes csókok... c. költeménytől veszi kezdetét Balassi szerelmi költészetének második szakasza. Visszatért az 1584-ben megtagadott szerelemhez, elemi erővel idézve fel az elvesztett boldogságnak, Annának az emlékét. Annát akarta újra meghódítani. A költemény lett a Júlia-versek nyitánya. A ciklus már lényegesen más poétikai alapokon nyugszik, mint a korábbi költeménye – állapítja meg Gintli Tibor.¹²¹

A Júlia-versekben Balassi minden petrarkista elemet próbált bevetni, hogy hatásosak legyenek. Ekkor teljesedett ki strófája is, és a Júlia-versek többségét az **aabccbddb** rímelésű versszakokban írta.

Hogy Juliára találja, így köszöne neki a ciklus egyik tipikus darabja, és egyben Balassi legismertebb versei közé tartozik. Lovagias udvarlás és a meghitt bensőséges megszólítás ("*szép szerelmem*", "*édes lelkem*") egészen szubjektívvé teszi a költeményt. Majd metaforákkal magasztalja a nő szépségét.

¹²¹ Gintli 2010: 164

A vers költői képekben gazdag, melyekkel a szerelem, a szépség értékét és mindenek fölötti erejét hangsúlyozza. A költemény záróképe egészen váratlan fordulatot hoz: az őszinte, szívből jövő vallomások nem érik el a kívánt hatást, Júlia csak elutasítóan "*elmosolyodék*".

A Júlia-versek igazi jelentőségét a költő által összefoglalt kompozícióban kell keresnünk. Balassi felismerte, hogy a költeményeiben megfogalmazott szubjektív gondolatok, érzések, szerelmi vágyak, udvarlása önmagukban is elegendők, hogy verseit megbecsüljék, és kellőképpen értékeljék.

Balassi örökös visszatérése Júliához a hitvesi boldogság hiányából fakad. Tudja, érzi, hogy Júlia az élet szebbik oldala, egyúttal elérhetetlen, és örök gyötrelmek forrása. A Júlia-ciklus tartalmazza mindazt a szépet és jót, szenvedélyeset és elérhetetlent, amit korábbi verseibe is beleágyazott. Júlia lesz jónak, értéknek a megtestesítője, a boldogság és szépség eszménye.¹²² Balassi a verseiben megsejti, hogy megvan a lehetőség az ember és a világ összhangjára. A középkori felfogással szemben a természet, a világ nem ellensége az embernek, hanem azonos vele.

A Célia-ciklus

A Célia-ciklusban megszólaltatott eszménykép mögött Wesselényiné Szárkány Anna áll. Az 1590–1591 telén írt Célia-versek Balassi szerelmi költészetének szép befejezése. A hősnő nevét (Célia – „*mennyei dolgok*”) Angerianustól vette át.¹²³ A ciklus 10 költeményből áll.¹²⁴

Ezekben a költeményekben a szerelem és a sejtelmes vágyak háborgást váltanak ki a költőből, aki "*Célia beszédén, örvendetes képén*" át "*Júlia szózatját, kerek ábrázatját*" fedezi fel újra.

A Célia-versekre a hétköznapi szituációk és letisztult szerkezetek jellemzők. Ez a formai tökéletesség, letisztultság már a késő reneszánsz, manierizmus határait súrolja. A versek terjedelme egyre csökken. Rövidebbek. Nem terjengős.

A ciklus egyik legismertebb költeménye a *Kiben az kesergő Celiáról ír* című vers. A rokonát sirató Céliát ábrázolja, de főként a bánatában, könnyei között még vonzóbbá váló asszony szépségében való gyönyörködést fejezi ki.

¹²² Klaniczay 1964

¹²³ Csehy 2019: 119

¹²⁴ Horváth Iván (<https://adoc.pub/horvath-ivan-balassi-klteszete-trteneti-poetikai-megkzelites.html> -

Letöltés dátuma: 2021. 06. 05.)

Szép magyar komédia

Balassit úttörő kezdeményezés illeti meg a magyar dráma fejlődésében. A *Szép magyar comoediá*-val megteremtette a magyar nyelvű udvari drámát.¹²⁵ Az 1580-as évek végén fordította, dolgozta át magyarra Cristoforo Castelletti *Amarilli* (1587) című olasz pásztorjátékát. Ez a komédia a Júlia meghódítására irányuló utolsó kísérletnek tekinthető. Címe: *Gyarmathi Balassa Bálintnak Thirsisnek Angelicával, Sylvanusnak Galatheával való szerelmekről szép magyar comoedia*.

A pásztorjátékát a költő "ajándék"-nak szánta Júliája számára. A játék egymást régen elvesztett szerelmesek egymásra találásáról szól, konfliktusa pedig abban rejlik, hogy mikor végre találkoznak, nem ismerik fel egymást.

E műfaj teljesen új volt a magyar irodalomban. Balassi belső indíttatása is közrejátszott a mű megírásában. Célja volt többek között, hogy Júlia ismét visszatérjen hozzá. Ezért formálta és alakította a dráma szereplőit úgy, hogy azokban önmagukra ismerhessenek.¹²⁶ Ők is régen elvesztették egymást, s a költő éppen arra törekszik, hogy imádottja végre újra felismerje benne az egyetlen igazi szeretőt.

A szöveget Balassi a magyar reneszánsz drámának megfelelően prózában fordította. A költő tisztában volt azzal, hogy vállalkozása merőben újszerű.¹²⁷ A kor egyházas felfogásával teljes ellentétben, komédiájáról azt hirdeti, hogy az nemcsak gyönyörködtet, hanem tanít is, mert a szerelem "*az ifjú embernek gyakorta sok jóknak oka*".

- *Ajánlott olvasmány: Horváth Iván: Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben*

¹²⁵ Gintli 2010: 162

¹²⁶ Gintli 2010: 170

¹²⁷ Horváth Iván (<https://adoc.pub/horvath-ivan-balassi-klteszete-trteneti-poetikai-megkzelites.html> -

A szórakoztató verses história

A históriás énekek fokozatosan átalakultak, egyházi, tudósító és krónikás válfajai lassan eltűntek. Regényes ágának fejlődése azonban tovább folytatódott. Tematikája megváltozott. A lovagi jellegű elbeszélések helyébe reneszánsz novellák, szerelmi kalandregények, klasszikus szerzők nyomán megverselt antik történetek kerültek. Magyarországon ezek továbbra is énekelt verses formába kényszerültek.

Szerzőik között akadnak magas műveltségű tudós papok, többségük azonban az alacsony-képzettségű deák-értelmiség köréből kerültek ki. A deák-énekmondás hagyományait folytatják a téren is, hogy megtörtént, „*lött dolgot*” adnak elő. És ez a szófordulat ismétlődött is az énekek soraiban („*Görögországban lött dolgot beszélek*”, vagy „*Szép lött dolgot mondok, kérlek, halljátok*”).

Számon tartunk közöttük moralizáló történeteket, melyekben a korábbi bibliai epika tanító szándéka jelenik meg, valláserkölcsi célzattal. A másik jelentős ága a szerelmi történetet elmesélő kompozíciók, melyek a szórakoztató históriáknak köszönhetően uralkodó szerephez jutott. Szerelmi és házassági kérdések kerülnek előtérbe. A közönség a regényes izgalmas történeteket igényelte. Ezért ennek az igénynek a kielégítésére irányult a figyelem, és a hangsúly a tanításról a szórakoztatásra került. A megnövekedett mértékű befogadó és vásárlóközönség miatt a szórakoztató írások üzleti vállalkozásként is megállták helyüket.¹²⁸

¹²⁸ Gintli 2010: 147

Gergei Albert: Árgilus históriája

A magyar históriák szerzői latin munkákat vettek alapul. Más, nemzeti nyelvből nem fordítottak. Kivétel volt Gergei Albert, akinek históriája minden tekintetben kiválik a többi versbe szedett história közül. Ő olasz krónikákra hivatkozik és az ő története egy Árgirus nevű királyfiról és egy tündér szüzeányról szól. A legnépszerűbb históriák egyike volt.¹²⁹ Maga a mű több kérdést vet fel.¹³⁰

A mű szerzőjének nevét csupán a versfőkből tudjuk. Szerzője Gergei, Gyergyey, Gergely, majd sokáig Gyergyai Albertként emlegették. Az első tizennégy versszak kezdőbetűi egy akrosztichont adnak: **albertusgergei**. Azonban az utolsó névbetűt megadó 14. szakasz négy sora további érdekességeket is rejt magában. Íme:

*„Igen hamar király házába beméne,
Nagy bánatnak magát mindjár átereszté,
Egy jövendőmondót hamar kerestete,
Kinek a bús király ekképpen beszéle...”*

Azaz a vers akrosztichonja a következőképp is olvasható: **Albertus Gergeinek**.

Az eredetét tekintve maga a költő olasz forrásra hivatkozik:

*„A tündérországról bőséggel olvastam,
Olasz krónikákból kit megfordítottam,
És az olvasóknak multságul adtam,
Magyar versek szerint énekbe foglaltam.”*

A sorok mégsem teljes mértékű bizonyítékok, az hivatkozott dokumentumok nem kerültek elő. Feltételezhető, hogy a mű forrása valamilyen keleti regény görög átdolgozása lehetett, melyet olasz széphistória alapján készítettek el.¹³¹

A keletkezéséről sincsenek pontos adataink. Valószínűleg a 16. század végén íródhatott.

A történet meseszerűn indul és építkezik: Aleton királynak három fia van, egy rejtélyes fa a kertjében háromszor virágzik ki egy nap, de reggelre mindig eltűnnek az almái. A jövendőmondó Philareus három nap gondolkodási időt kér, hogy kitalálja a megoldást: a legkisebb fiú végül leleplezi a gyümölcstolvajt, de sorsa az örök bujdosás lesz. A tündérré vált

¹²⁹ Csehy 2019: 107

¹³⁰ Az Árgilus história problémakörei (<http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/zemplenyi/14.htm>)
- Letöltés dátuma: 2021. 09. 27.)

¹³¹ Csehy 2010: 107

hattyú viszont felfedi Árgirus királyfinak, hogy a fát eleve neki ültette. A szerelmes éjszaka után elalszanak, egy vénasszony („kofa”) viszont levágja a tündérlány egyik hajtincsét, s ezzel menekülésre kényszeríti. Árgirusnak egyetlen támpontja marad: Északra kell mennie, a fekete városba. Inasával indul útnak. El is jut Tündérországba, egy segítőkész óriással („nagy ember”, küklopsz) való találkozás után betérnek egy vénasszonyhoz, aki viszont a saját lányát szeretné a királyfihoz erőltetni. Megvesztegeti az inast, aki elaltatja a tündérre várakozó királyfit, s így nem jön létre a várva várt viszontlátás a csodakertben. Az inas csalárdsága kiderül, Árgirus az öngyilkosságot fontolgatja (a kardjába akar dőlni), végül három ördögfitől megszerzi a csodatévő ostort, bocskort és palástot, melyekkel azonnal Tündérországban terem, célját mégsem érheti el azonnal. Egy hegyen megpillantja a királylány palotáját: három hírnökkel üzen neki, de a lány egyiknek sem hisz, mindüket pofonnal jutalmazza. Végül kijön, és a sorsüldözött szerelemesek egymáséi lesznek.¹³²

A széphistória népszerűségét bizonyítja, hogy eljutott a népköltészetbe is, és a téma számos későbbi irodalmi alkotásnak, mint például Vörösmarty Csongor és Tündéjének is ihletője lett.

- *Ajánlott olvasmány: Árgirus históriája - Internetes kritikai kiadás*

¹³² Csehy 2019: 107

Szószedet

Balassi-strófa – Balassi Bálint költészetében kialakult versforma, a verstörténet szempontjából fontos újítás. Balassi leggyakrabban az ún. Júlia-versekben használja.

Disztichon – (=kétsoros) 1 hexameterből (6 versláb) és 1 pentameterből (5 versláb) álló versforma. A disztichont általában az elégiákban és az epigrammákban használták.

– *v v | – v v | – v v | – v v | – v v | – / – v v* *daktilus (1 hosszú, 2 rövid) – – spondeus (2 hosszú)*

– *v v | – v v | – // – v v | – v v | –* *módosult hexameter, melynél a harmadik és a hatodik versláb csonka spondeus (vagyis csak egy hosszú szótagból áll)*

Elégia – az elégia a lírai költészet egyik meghatározó műfaja. Tulajdonképpen szemlélkedő líra, elmélkedő költészet. Időmértékes disztichonban írt antik epikolírai műfaj.

Eposz – az eposz verses nagyepikai műfaj, mely egy egész közösségre kiható nagyjelentőségű eseményt dolgoz fel, illetve az esemény azzá válik az eposzi ábrázolás során. A klasszikus eposznak állandó elemei az ún. eposzi kellékek:

- valamely istenség (a Múza) segítségül hívása (invokáció)
- a téma megjelenítése (propozíció)
- az „in medias res” kezdés
- seregszemle (enumeráció)
- isteni beavatkozás
- állandó jelzők és ismétlések
- epikus hasonlatok
- időmértékes verselés (hexameter)

Epistola – levél

Etnogenezis – a Magyar Néprajzi lexikon szerint olyan történeti folyamat, amelynek menetében egy populáció etnikus egységgé formálódik nyelvi, antropológiai, demográfiai és etnográfiai tekintetben.

Fabula – versben vagy prózában írt tanmese, amelynek a szereplői gyakran állatok.

Gesta – (res gesta = viselt dolgok) egy-egy kiemelkedő esemény, az uralkodók egy-egy jelentős tetteinek megörökítése monografikus jelleggel. Zártabb szerkezet, kerekesebb, szívesebb leírás jellemzi.

Hedonizmus – ókori görög filozófiai irányzat, melynek lényege, hogy legfontosabb az életben az örömök elérése.

Hím-rímek – ritmika szerint megkülönböztetünk *hímrimet* és *nőrímet*. A hímrim éles rím, a rímelő szavak lejtése jambikus (rövid, hosszú): virág – világ; a nőrim vagy tompa rím a hímrim ellentéte, a rímpár ritmusa trocheus (hosszú-rövid): élet – éget).

Históriás ének – egy sajátosan magyar epikai, illetve műzenei műfaj, amely a 16. században, a török hódoltság korában alakult ki, abban az időszakban, amikor a magyar zenei élet (is) erősen visszaesett fejlődésében. A régi magyar műzene első műfaja. Papok, diákok, iskolamesterek, katonák járták az

országot, és lanttal vagy hegedűvel kísérvé magukat, történeteket meséltek a jelen vagy a közelmúlt országos jelentőségű eseményeinek köréből. A históriás ének az irodalmi műveltség közvetítője volt az írni-olvasni nem tudók számára.

Humanizmus – az érett európai középkor egyik nagy hatású filozófiai irányzata, mely egyszerre volt a reneszánsz korstílus eszmei háttere is. Jelentése: emberközpontú, emberközpontúság; tehát mindennek mértéke az ember.

Iskoladráma – tanintézetekben diákok által előadott vallásos-morális célzatú, általában bibliai vagy történeti tárgyú színjáték. A középkori vallásos színjátékokból alakult ki, majd elvilágiasodott. Szerzője általában az iskola tanára. Már a középkor rendi iskoláiban előfordult, igazi jelentőségre azonban a barokk színházban, a reformáció korában tett szert, virágkora a 16-18. század. A kezdetben latin nyelvű színjátszás később egyre több nemzeti nyelvű alkotással gyarapodott.

Királytükör – kora középkori irodalmi műfaj. A Karoling-birodalom bomlása után vált népszerűvé. Rendeltetése, hogy mintegy tükröt tartva a király elé, bemutassa a jó uralkodó mintaképét.

Krónika – egy nép vagy ország egész múltját öleli fel időrendben.

Madrigál – középkori lírai műfaj, rövid, enyelgő, szerelmesvers.

Misszálé – misekönyv, latin szó (missale), a missa ('mise') származéka.

Misszilis levelek – valóságos élő személyhez szóló írások, levelek.

Oráció – szónoki beszéd

Ősgeszta – a legrégebbi magyar krónikás alkotást nevezzük így.

Panegyricus – a hanyatló római császár-kor vezető irodalmi műfaja, a retorikus prózában írt antik biográfia verses változata.

Pátens – jelentése parancs, törvényerejű rendelet.

Planctus – a középkori (főként a latin nyelvű) költészet műfaja. Jelentése: siralomének, halottat vagy egy nagyobb közösség balsorsát sirató ének.

Postilla – „post illa evangeli itextus”, azaz az evangélium ama szavai után, szűkebb értelemben a Biblia egyes részeinek magyarázata, tágabb értelemben szentbeszédgyűjteménye.

Propozíció – királyi előterjesztések (propositiones regiae).

Prosimetrum – verses próza, illetve vers és próza egybeolvasztásából keletkező stílus.

Széphistória – a história elé kerülő „szép” előtaggal a modern tudományos gyakorlat a szerelmi tárgyú, regényes históriát szokta nevezni.

Publicisztika – az irodalom egyik ága, amely a politikai, társadalmi és kulturális élet eseményeit, problémáit az időszaki sajtóban, brosúrákban stb. tárgyalja. Számos szépirodalmi műfaj kialakulásához és elterjedéséhez járult hozzá. Jelentős műfaja a kritika és az esszé.

Szövegemlék – a szövegemlékek azok a nyelvemlékek, amelyek magyar nyelven hosszabb gondolatsort fejeznek ki, egymással összefüggő mondatokban. Általában vendégszövegként jelennek meg egy latin nyelvű kódexben

Transzilvanizmus – az elszakított Erdély magyar, szabadelvű hagyományait őrző, az együtt élő népek közeledését, megértését elősegíteni, a világnézeti türelmet és megegyezést kívánó „erdélyi gondolat”.

Trufa – humoros, prózai, orális műfaj, az olasz *truffa* ’csínytevés, kópéság, tréfás történet’ szóból ered.

Virágénekek – szerelmes versek. A latin *cantio* (vagy *cantilena*) *de amicula* tükörfordítása. A reneszánsz idején Európa-szerte elterjedt vágáns típusú szerelmi és táncköltészet alkotásait nevezték így Magyarországon a 16–17. században.

Források jegyzéke

Ács Pál: *A magyar irodalmi nyelv két elmélete: az Erazmista és a Balssi-követő.* Irodalomtörténeti Közlemények 1982. 86. évf. 4. füzet

A. Molnár Ferenc: *A legkorábbi magyar szövegemlékek,* Debrecen, Debreceni Egyetem BTK, 2005 (Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár, Kiadványok 8.)

Arany János: Naiv eposzunk. In: *Arany János munkái,* Budapest, Franklin, 1907: 290–303.

Bene Sándor: Középkor és reneszánsz határán: teológia és politika. In: Szegedy-Maszák Mihály (szerk.), *A magyar irodalom története. A kezdetektől 1800-ig.* Gondolat, Budapest, 2007: 118–132.

Cseh Zoltán: *Bevezetés a régi magyar irodalom tanulmányozásába I. A középkortól a manierizmusig.* Szenci Molnár Albert Társulás. Comenius Egyetem, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Pozsony, 2019

Dienes Dénes: *Vezérfonal a keresztyén egyházismeret és művelődéstörténet szigorlatához. Sylvester János élete és az első magyar újszövetség.* Sárospatak, 2013

Font Márta: *Allamalapítás: 970.* Kossuth Kiadó Zrt.

Frankói Vilmos: *Vitéz János esztergomi érsek élete.* Budapest, 1897

G. Czintos Emese: A delectatio nyomai a XVI. századi históriás énekek kiadásáiban. In: Csörsz Rumen István (szerk.): *Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika.* Tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008

Gerézdi Rabán: *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968

Gintli Tibor (szerk.): *Magyar irodalom.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010

Gintli Tibor – Schein Gábor: *Az irodalom rövid története I.* Jelenkor Kiadó Kft., 2008

Havas László: *Sancti Stephani regis primi Hungariae Libellus De Institutione Morum – Szent István: Intelmek I.* Debrecen, 2004

Horváth János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Szent Istvántól Mohácsig.* Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1931 (Reprint: Bp., Akadémiai, 1988.)

ifj. Horváth János: *P. mester és műve.* 1966. 1-52

Imre Mihály: Nemeskürty István: Bornemissza Péter kísértései. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*. 90. évfolyam 1-2. füzet, 1986:183-189.

Jankovics László: *Nobilis ingenio. Janus Pannonius költészete*. Agyar PEN Club, Arad, 2012

Katona Imre: Munkadal. In : Ortutay Gyula (szerk.) *Magyar Néprajzi Lexikon III*. 1981

Király György (1980) [1921] „A magyar ősköltészet”, In Kenyeres Ágnes (szerk.): *A filológus kalandozása*. Szépirodalmi, Budapest, 5–113.

Klanciczai Tibor (szerk.): *A magyar irodalom története 1600-ig. I. kötet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964

Klanciczai Tibor (szerk.): *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. II. kötet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964

Klanciczai Tibor: *Reneszánsz és barokk*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1961

Kristeller, Paul Oskar: *Szellemi áramlatok a reneszánszban*. ford. Takács Ferenc Magvető, Budapest, 1979

Madas Edit: *Középkori prédikációirodalmunk történetéből*. Kossuth, Debreceni egyetem, Debrecen, 2002

Pintér Jenő: *Magyar irodalomtörténete*. I. Kötet. Reprint kiadás. Felelős vezető: Kerekes Ferenc

Szegedy-Maszák Mihály: *A magyar irodalom története I. kötet. A kezdetektől 1800-ig*. Gondolat Kiadó, 2008

Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Magvető Kiadó, Budapest, 2019

Varjas Béla: *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982

Zaicz Gábor (szerk.): *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2006

Zvara Edina: „A keresztyén olvasóknak”. *Magyar nyelvű bibliafordítások és –kiadások előszavai és ajánlásai a 16-17- századból*. Balassi Kiadó, Budapest, 2003

Idézetek forrása

Barna János és Eperjesy Kálmán (szerk.): *Szent Gellért legendája.* Csanádvármegyei könyvtár 14. Gaál László Könyvnyomdája, Makó, 1928

Barta János – Klaniczay Tibor (szerk.): *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból 1.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1951

Vincze József: *Szent Ferenc és társainak legendája.* Budapest, 1907.

Ács Pál, Jankovics József, Kőszeghy Péter (szerk.): *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény I.* Balassi Kiadó, Budapest, 1998

Heltai Gáspár: *Száz fabula.* Népszabadság Könyvkiadó, Budapest, 1987

Mikes Kelemen: *Törökországi Levelek.* Osiris Kiadó, 2015

Faludi Ferenc összes költeménye. Mercator Stúdió. 2006

Internetes források

A reneszánsz művészete

<http://enciklopedia.fazekas.hu/tarsmuv/reneszansz.htm> - Letöltés dátuma: 2021. 09. 27.

Az Árgilus história problémakörei

<http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/zemplenyi/14.htm> - Letöltés dátuma: 2021. 09. 27.

Balassi Bálint

<https://www.scribub.com/limba/maghiara/Balassi-Blint10221102215.php> - Letöltés dátuma: 2021. 09. 27.

<http://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/balassi/bbpal121.htm> - Letöltés dátuma: 2021. 06. 05.

Bethlen Miklós: Élete leírása magától.

<https://mek.oszk.hu/06100/06152/html/bethlen0020001.html> - Letöltés dátuma: 2021. 09. 17.

Bornemisza Péter: Siralmas énnéköm

<https://tudasbazis.sulinet.hu/hu/magyar-nyelv-es-irodalom/irodalom/irodalom-9-osztaly/protestans-enekkolteszet-a-protestan-enekkolteszet-mufajai/bornemisza-peter-siralmas-ennekom> - Letöltés dátuma: 2021. 09. 27.

Deér József: A magyarság a nomád kulturközösségben

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Domanovszky-domanovszky-magyar-muvelodestortenet-1/elso-kotet-osmuveltseg-es-kozepkori-kultura-4A/deer-jozsef-a-magyarsag-a-nomad-kulturkozossegben-4F/> - Letöltés dátuma: 2021.09. 27.

Heltai Gáspár

<http://enciklopedia.fazekas.hu/palyakep/magyar/Heltai.htm> - Letöltés dátuma: 2021. 09. 27.

Hoppál Mihály

<https://saman.org.hu/saman-szertartasok-samanenek-samandob/> - Letöltés dátuma: 2021. 09. 27.

Horváth Iván

<https://adoc.pub/horvath-ivan-balassi-klteszete-trteneti-poetikai-megkzelites.html> - Letöltés dátuma: 2021. 6. 05.

Imitáció és eredetiség a reneszánsz költészetben

<http://www.forum.ebacalaureat.ro/viewtopic.php?f=348&t=1382> - Letöltés dátuma: 2021. 06. 05.

Kemény János Önéletírása

<http://mek.niif.hu/06100/06166/html/kemeny0010001.html>
<http://mek.oszk.hu/16800/16835/16835.pdf> - (Letöltés dátuma: 2021. 09. 17)

Kristó Gyula: Szempontok Anonymus Gestájának megítéléséhez

http://acta.bibl.u-szeged.hu/2653/1/historica_066_045-059.pdf - Letöltés dátuma: 2021. 06. 05.

Szent Ferenc legendájának részletei

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarIrodalom-magyar-irodalomtortenet-1/magyar-irodalomtortenet-pinter-jeno-5116/1-a-magyar-irodalom-a-kozepekorban-2/a-magyar-irodalom-a-xv-szazadban-338/szent-ferenc-legendajanak-forditasa-353/> - Letöltés dátuma: 2021. 09. 17.

Szent Gellért legendája

http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/madasszgy/index.php?file=064_077_Gellert_legenda - Letöltés dátuma: 2021. 08. 15.

...szól néked az itt magyarul – Sylvester János, az első teljes magyar nyomtatott Újszövetség fordítója

<https://www.evangelikus.hu/hireink/evangelikus-elet/szol-neked-az-itt-magyarul-sylvester-janos-az-els-teljes-magyar-nyomtatott-ujszovetseg-forditoja> - Letöltés dátuma: 2021. 09. 25.

Veszprémy László: Anonymus: Gesta

Hungarorum http://nyelvemlekek.oszk.hu/adatlap/anonymus_gesta_hungarorum - Letöltés dátuma: 2021. 09. 27.

Vitéz János levelei és politikai beszédei

<https://mek.oszk.hu/06200/06214/html/vitezjanos0101.html> - Letöltés dátuma: 2021. 09. 17.

Гал Одел– Мовнуш Дора: План-конспект лекції з дисципліни «**Давня угорська література**» для студентів-філологів. Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ. Берегово 2021. – 72 с. (угорською мовою)

Видання розрахована на студентів-філологів вищих навчальних закладів, які вивчають дисципліни «Угорська література».

Затверджено на засідання кафедри філології
протокол № 76 від 27 серпня 2021 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою Закарпатського угорського інституту ім. Ф.
Ракоці ІІ
(протокол № 9 від 30.09.2021 р.)

УДК: 82-1:82-291(072) G-17

Гарнітура Litopys New Roman. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 3,02.

Формат видання А4.